

Politické a kulturní souvislosti

■ Kulturně-politická situace v osvobozené republice

Od prvních týdnů po osvobození bylo zřejmé, že plné obnovení předválečných poměrů není možné. Toto obecné přesvědčení sdílely všechny politické špičky, a to nejen komunisté, kteří poprvé vstoupili do vlády, nýbrž i myšlenkoví dědici a spolupracovníci T. G. Masaryka, včetně prezidenta Edvarda Beneše. Změněné geopolitické poměry a velmocenský vzestup Sovětského svazu, jenž si zajistil vliv ve střední Evropě, byly realitou, kterou československá politická reprezentace s větší či menší vstřícností respektovala. Proto byl československou vládou a parlamentem dodatečně legitimizován i zábor Podkarpatské Rusi (sovětské Zakarpatské Ukrajiny). Z literární mapy Československa tak zmizelo území, které inspirovalo k působivým prózám například Ivana Olbrachta, Karla Čapka či Jaromíra Tomečka.

V euforické atmosféře plné iluzí a víry v blízkou budoucnost, v nové, spravedlivější uspořádání společnosti, se zdálo být přirozené propojení klasických demokratických ideálů se socialistickými principy, reprezentovanými mimo jiné i sovětskými zkušenostmi. Fakt, že se na osvobození československého území vedle sovětských vojsk podíleli také západní spojenci, umocňoval naději v pokračující spolupráci vítězů nad fašismem i v pevné mezinárodní postavení

Titulní stránka
Rudého práva
z 6. 5. 1945

Osvobození Plzně
americkou armádou,
1945

malého státu, který se už svou polohou jevil být předurčen k tomu, aby tvořil most mezi Východem a Západem. Výsledkem předpokládané symbiózy mělo být odstranění vad, jimiž trpělo meziválečné Československo, a zajištění brzké prosperity.

Touha podílet se na novém uspořádání společnosti zasáhla výrazně také uměleckou sféru. Propojení politiky a umění, pro léta 1945–48 tolik příznačné, nebylo dáno pouze zvnějšku. Podstata jevu tkvěla v tradiční roli české kultury a v privilegovaném postavení českého umělce, za protektorátu ještě posíleném. Prorůstání kultury, umění a veřejného zájmu se tak v prvních poválečných letech zdálo být logické a organické. Umělce, zvláště pak spisovatele, vnímalo české společenství už od obrozenské epochy jako mravní arbitry a přímo očekávalo, že v přelomových historických chvílích dají před vlastní tvorbou přednost věcem veřejným. Spisovatel, plnící roli nositele a tlumočnicka politických idejí, nebyl pocitován jako nepatřičná či cizorodá záležitost, nýbrž jako přirozený jev. V tomto směru se stanoviska protagonistů komunistického a nekomunistického tábora zpočátku příliš nelišila. V pojetí Edvarda Beneše byl spisovatel „strážcem mravních hodnot a budovatelem národního sebevědomí“, pro komunistického politika Václava Kopeckého „mistrem kultury“ a stavitelem „osvobozené národní duše“.

Tradičně značnou společenskou prestiž spisovatelů v českém národě posilovala jejich účast v odboji: v čele České národní rady během květnového povstání stál literární historik Albert Pražák a veřejnost si též uvědomovala, že řada autorů byla za války vězněna (Ilja Bart, K. J. Beneš, E. F. Burian, Václav Černý, Karel Dvořáček, Norbert Frýd, Miloš Jirko, Závěš Kalandra, Jaroslav Kvapil, Ferdinand Peroutka aj.), popravena nebo zahynula v drastických podmínkách nacistických věznic a koncentračních táborů (Hanusš Bonn, Josef Čapek, Julius Fučík, Ivan Javor, Milena Jesenská, Kurt Konrad, Jaroslav Kratochvíl, J. J. Paulík, Karel Poláček, Eduard Urx, Bedřich Václavek,

Vladislav Vančura, Karel Vokáč a další). Živý byl i osud Karla Čapka a Jiřího Ortena. V májových dnech roku 1945 se česká veřejnost, včetně celé kulturní obce, sjednotila v uctění památky zahynuvších spisovatelů. Oficiální tryzna se konala 17. května 1945 v Národním divadle.

Dobová atmosféra výrazně ovlivnila reakci na smrt básníka Josefa Hory, který po vleklé chorobě skonal 21. června 1945. Vývoj umělcova občanského postoje i díla umožnil stoupencům všech politických názorů přijmout Horův odkaz mezi integrující kulturní hodnoty nové společnosti. Horův pohřební kondukt, ubírající se z Panteonu Národního muzea na vyšehradský Slavín, vlastně opisoval triumfální cestu, kterou kráčel slavnostní průvod s ostatky K. H. Máchy v květnu 1939. Symbolika byla české veřejnosti dostatečně srozumitelná: autor Máchovských variací, který doprovázel rakev s ostatky básníka Máje při první velké manifestaci na území protektorátu a složil na počest jeho pražského pohřbu báseň, nyní absolvoval stejnou poslední pouť.

Horova smrt poskytla také příležitost zřídit podle sovětského vzoru v Československu titul národní umělec, který ke zdůraznění významu umění každoročně (až do roku 1989) udělovala vláda. Spisovatelé byli příznačně prvními oceněnými: vedle Hory, který titul obdržel in memoriam, se prvními laureáty stali básníci Petr Bezruč, S. K. Neumann a slovenský spisovatel Janko Jesenský. V následujících letech přibývali z českých autorů Jaroslav Kvapil, Fráňa Šrámek, Karel Toman, Vladislav Vančura, A. M. Tilschová, František Langer, Marie Majerová či Ivan Olbracht. O tom, zda a komu se má titul udělovat, vznikly záhy spory. V roce 1947, kdy jeho udílení řídilo ministerstvo školství a osvěty (vedené národním socialistou Jaroslavem Stránským), které jej udělilo třem desítkám zemřelých i žijících tvůrců z různých oborů, byl původně čestný titul právně spjat také s nemalými hmotnými požitky. Tím byly vytvořeny předpoklady pro to, aby se po únoru 1948 stal jedním z nástrojů, jimiž politická moc usměrňovala uměleckou sféru (od roku 1954 pak byl systém titulů rozšířen o „předstupeň“ zasloužilý umělec).

Představitelé České národní rady
František Halas, Václav Černý a Albert Pražák
v květnu 1945

Přes výchozí relativní názorovou blízkost a proklamovanou soudržnost, solidaritu a jednotu cílů probíhal v kulturní a literární oblasti od sklonku války zápas o směr politického vývoje. Zprvu latentní, postupem času stále evidentnější ideový střet vyrůstal z neslučitelnosti socialismu sovětského typu se stěžejními zásadami evropské demokracie a těsně souvisel i s vyostřující se mezinárodní situací a rychle narůstajícími rozpory mezi vítěznými mocnostmi, které od okázalé součinnosti spěly ke spuštění tzv. železné opony. V neklidném poválečném třiletí se tak rozhodovalo o budoucnosti Československa a souboj mezi těmi, kteří prosazovali komunistickou vizi organizace společnosti, a lidmi, kteří vkládali naděje do modifikovaného modelu západního pojetí demokracie, zasahoval do všech oblastí života, a tedy i do literatury. V období mezi květnem 1945 a únorem 1948 byly pro kulturní sféru příznačné proklamace a polemiky, zaměřené v nejobecnějších rysech k otázkám kulturně-politického charakteru. Účastníci nejrůznějších diskusních fór se vyslovovali k otázkám směřování kulturního vývoje, funkce umění, vztahu umělce ke společnosti i k veřejné-

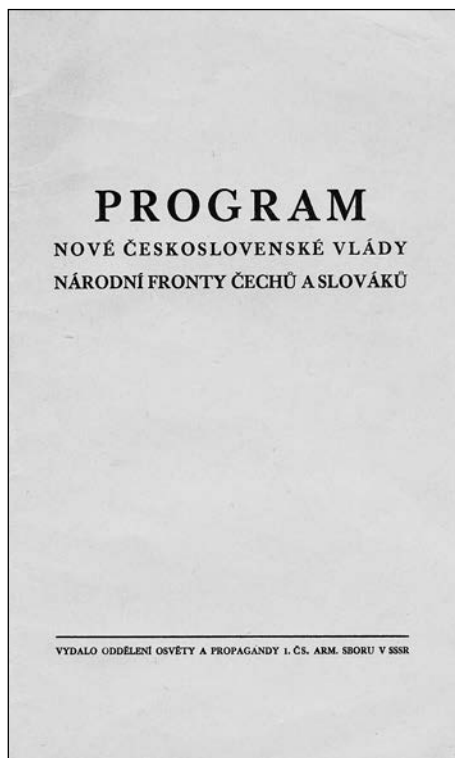

Pohřební průvod
Josefa Hory, 1945

mu dění. Ferdinand Peroutka to vystihl v roce 1946, když v článku nazvaném Tvoř, umělece ironicky poznamenal: „V literatuře nyní daleko nepanuje takový radostný vzruch, takové opojení tvořivostí a vynalézavostí jako po první světové válce. Netřeba být ctitelem směrů a -ismů, ale lepší jsou směry a -ismy než mrtvo. [...] Více se politizuje a reprezentuje, než tvoří“ (Dnešek 1946, č. 8).

Mantinely dobových politických a kulturních střetů určoval tzv. *Košický vládní program* (oficiální název zněl Program nové Československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků), který byl v podstatě formulován moskevským vedením Komunistické strany Československa a po dohodě s londýnským exilem vyhlášen 5. dubna 1945 v Košicích. Oficiální vládní linie, prosazující budování poválečného Československa jako lidově demokratické republiky, zřetelně stanovila hodnoty a principy, které se jevily nezpochybnitelné. Z vnitropolitického hlediska se za východisko pro budoucnost pokládaly socialistické principy společenského uspořádání, z hlediska zahraniční politiky pak mimo otevřenou kritiku stála orientace na Sovětský svaz, o jehož politickém a ekonomickém systému vládly v československém prostředí četné iluze. Respektování těchto pravidel, s nimiž se značná část společnosti ztotožňovala, zákonitě vedlo k vědomé i podvědomé tabuizaci určitých témat, což zužovalo prostor pro otevřenou diskusi v stále ještě pluralitním, byť existencí Národní fronty omezeném politickém systému.

Vstřícnost, s níž se velká část společnosti a také většina tvůrců vyslovovala pro socialismus, byla do značné míry podmíněna redukováným politickým spektrem, v němž vedle komunistů a dvou socialisticky orientovaných stran, které víceméně navazovaly na masarykovské tradice (národní socialisté a sociální demokraté), směli působit ještě katolicky zaměření lidovci, jejichž program obsahoval zřetelné křesťanskosociální rysy. Výrazně pravicově orientované předválečné strany, zejména strana agrární, byly zakázány. Důležité také bylo, že pojem socialismus postrádal přesné vymezení, takže umožňoval, aby si do něho společnost promítala nejrozumnější představy. Socialistický stát tak byl ztotožňován se státem sociálním.

Obálka Košického vládního programu, 1945

Marxistické schéma vzestupného společenského vývoje, neodvratně směřujícího od kapitalismu k šťastné socialistické budoucnosti a poté k dokonalosti komunistické éry, bylo sice jen variantou starších teleologických dějinných konceptů, nicméně vystupovalo velmi ofenzivně. S postupem času se s ním ztotožnila značná část společnosti a v jeho duchu pojem socialismus konkretizovala. Bylo proto jen otázkou času, kdy se vyhrotil rozpor mezi striktně marxistickým výměrem socialismu a jeho jinými interpretacemi.

Charakteristika dominujících politických nálad pochopitelně nepostihuje mnohovrstevnost reality, již ovlivňovaly odlišnosti v jednotlivých regionech, zřetelné zejména v umělecké oblasti. Poměry v Praze (a také na Ostravsku) byly výrazně jiné než na jižní Moravě v čele s Brnem, kde si udržel své pozice katolicismus a katolicky orientovaní tvůrci představovali, zvláště v literatuře, velmi výrazný proud. Obdobně tomu bylo i na Slovensku.

V roce 1945 o převažujícím ztotožnění většiny společnosti s klíčovými zásadami Košického vládního programu ovšem nebylo pochyb. Socialistické principy otevřeně hájil například i Ferdinand Peroutka, považovaný komunistickými novináři přinejmenším od roku 1946 za jednoho z úhlavních protivníků, když napsal, že ani humanitní zásady, ani stará česká touha po svobodě a národní svébytnosti nijak neodporují potřebám vyvíjejícího se socialistického státu (Není návratu, Svobodné noviny 25. 11. 1945).

Součástí Košického vládního programu, tzv. prezidentských dekretů i opatření vlády a prozatímního parlamentu byl též požadavek důsledné denacifikace, přijímané valnou částí české společnosti s porozuměním a s pocity dějinné satisfakce a přerůstající mnohdy až v otevřeně protiněmecký tón. Spojováno s ní bylo nejen potrestání kolaborantů a zrádců, ale i proměna postoje k německé menšině. Vnímání češství, případně slovanství jako protikladu germánství, které se stalo synonymem pro krutost a barbarství, bylo přirozeným důsledkem skončené války. Pro tehdejší atmosféru bylo charakteristické, že Němci byli stavěni mimo lidské společenství. Například text záložky knižního vydání Peroutkova dramatu Oblak a valčík začíná slovy: „Lidé. To je jejich hromadná tragédie a hromadná tragická fraška Němců. Lidé – a Němci...“

Valná část české společnosti proto spontánně akceptovala všechny kroky proti německé kultuře, ať již šlo (v revolučních květnových dnech) o zrušení německé univerzity v Praze nebo o obsazení německých tiskáren, nakladatelství a divadel. Protiněmecké nálady, pochopitelné ve vzrušené chvíli dějinného zvratu, motivované touhou po odvetě a živěné propagandou, se neomezovaly pouze na nacistickou ideologii a nacismem ovlivněné umění, ale obracely se též proti klasickým hodnotám. Promítly se do snah přehodnotit vztah české kultury ke kultuře německé (respektive slovenské kultury ke kultuře maďarské) a do úsilí orientovat se na kulturu slovanských národů, zvláště pak ruskou, respektive sovětskou.

Pocit dějinného vítězství násobil transfer českých Němců do okupačních zón v Německu a Rakousku, kontrolovaných vítěznými velmocemi. Probíhal v letech 1945–46 a byl ukončen tzv. dodatečným odsunem v letech 1947–48. S odsunem německého obyvatelstva, z něhož na československém území zůstalo jen 185 000 osob, tedy asi pět procent původního počtu, se vytratila nejen kulturní identita bývalých Sudet. Proměnila se také kulturní atmosféra ve velkých městech, především v Praze a v Brně. Vysídlené oblasti v českém, moravském a slezském pohraničí zabydlovali v následujícím období vedle Čechů i příslušníci národnostních menšin: Rumuni, řecká diaspora, Romové, specifickou skupinu představovali volynští Češi.

Odsun v podstatě dovršil faktický zánik německé literatury v českých zemích. Po staletích koexistence, která se v 19. století změnila v ostré soupeření a posléze vzájemný izolacionismus, vlastní (až na několik výjimek) oběma rivalům, byl její konec českou stranou vnímán jako definitivní vyřešení dlouhodobého zápasu. Za závěr této významné kapitoly kulturních dějin střední Evropy lze považovat skon posledního výrazného představitele pražské německé literatury, Kafkova vrstevníka Paula Leppina, 10. dubna 1945. Likvidaci pražské německé literatury ovšem zahájila již ve třicátých letech nacistická moc rasistickými zákony, které donutily většinu německy píšících židovských spisovatelů emigrovat z Československa ještě před hrožící okupací, během okupace pak pokračovala represemi proti dalším německy tvořícím či bilingvním spisovatelům demokratické orientace.

Pro bezprostředně poválečné poměry byl v mnohém ohledu příznačný osud dramatičky a prozaičky Olgy Barényiové, která, ač do května 1945 psala česky, byla jako manželka říšského Němce perzekvována a zvolila emigraci. Její prózy o honbě na Němce během pražského květnového povstání a jejich pronásledování v následném odsunu vyšly na přelomu padesátých a šedesátých let v Mnichově (Prager Totentanz, 1958; Das tote Geleise, 1961). Mezi spisovatele, kteří byli po válce odsunuti do Německa, patřil kupříkladu šumavský básník Hans Watzlik, známý verši „o věčně sporné zemi“ i nacionalisticky laděnými prózami, českobudějovický rodák Karl Franz Leppa, proslulý nářečními texty, nebo trutnovský rodák Josef Mühlberger, který později ve svém vědeckém, básnickém, prozaickém i překladatelském díle usiloval o lepší vztahy mezi Čechy a Němci (Zwei Völker in Böhmen, 1973; Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen 1900–1939, 1981).

Po odsunu vstupovala díla sudetských spisovatelů ovšem již do kontextu německy psané literatury v Rakousku a Spolkové republice Německo, respektive v Německé demokratické republice, v níž se ovšem okolnosti odsunu veřejně nediskutovaly. Trauma spojené s vysídlením způsobilo dočasný rozklad sudetoněmecké literatury, postupem času však především v Bavorsku, ale i v některých dalších spolkových zemích došlo k rozvoji vydavatelských aktivit a k pečlivému archivování krásné i odborné literatury sudetských Němců (nejvýznamnější institucí je mnichovské *Collegium Carolinum*).

Jako protiváhu německému kulturnímu vlivu vyzdvihovala československá vládní politika kulturní sounáležitost slovanských národů. Proslovanská orientace se projevila po skončení války v celé sérii akcí. Například 6. července 1945, ve výročí upálení mistra Jana Husa, podepsali zástupci vrcholných českých a slovenských kulturních institucí, vysokých škol a evangelických církví společné svolání *Manifest ke dni Husovu*, zdůrazňující „kulturní a politické poslání Slovanů v novém světě“. U příležitosti svátku slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje proběhl 7. července 1945 Všeslovanský den na Děvíně s účastí delegací slovanských států. Ustavil se tu Slovanský výbor (v čele se Zdeňkem Nejedlým), jenž měl mimo jiné připravit jubilejní Všeslovanský sjezd v roce 1948.

Programový zřetel k slovanské, zvláště pak ruské a sovětské kultuře, který z pochopitelných důvodů akcentovala především komunistická strana, nalézal v českém prostředí vzhledem k existujícím tradicím poměrně příznivé klima. V doznívající euforii nad osvobozením Československa se ale ztrácel osud ruské a ukrajinské diaspory, která v republice zakotvila po občanské válce let 1918–20.

Sovětské represivní složky po osvobození pozatýkaly na základě připravených seznamů stovky „bílých“ emigrantů, mezi nimi i literární tvůrce a badatele. Beze stopy takto zmizel literární vědec a kritik Alfred Bem. Přesto i po válce fungovaly některé kulturní instituce, zejména nakladatelství Chutor (1922–49). Literárně činných zůstalo jen několik členů před válkou aktivního kroužku Poustevna básníků (Skit poetov), a to Vjačeslav Lebeděv, Vasilij Fedorov a Vadim Morkovin. Do české literatury se integroval prozaik Nikolaj Terlecký (povídkový soubor *Vítr se vrací*, 1948).

Meze slovanské orientace se projeví v české části těšínského Slezska (z polské strany vnímaného jako tzv. Zaolzie – Zaolží), kde působili tvůrci písňící polsky či zdejším dialektem (před kterým však postupně dávali přednost spisovné polštině). Tato literatura byla sice oficiálně respektována, avšak zároveň vnímána jako cizorodý prvek, který se nikdy, ani před válkou, ani po ní nestal součástí českého kulturního povědomí. Poválečná aktivita polských autorů z Těšínska se soustředila kolem komunistického, v polštině vycházejícího listu *Głos Ludu*. Hodnotnou poezii s koncentračnickou a mučednickou tematikou na sebe v prvním poválečném období upozornil Gustaw Przeczek (sbírky *Pamiętajcie*, 1945 – *Pamatujte*; *Serce na kółczastych drutach*, 1946 – *Srdce v ostnatých drátech*). Na poměrně vysokou uměleckou úroveň povznesl těšínský dialekt Paweł Kubisz ve sbírce *Przednówek – Předě žněmi* (rozšíř. 1946).

Snaha národnostně, jazykově i kulturně scelit území československého státu a respektovat především kulturu českou a slovenskou byla součástí centralizačních a regulativních tendencí. Za stejně závazný považoval Košický vládní program „důslednou demokratizaci“ vzdělání a kultury. Demokrati-

zace vzdělání znamenala rovný přístup ke vzdělání (okamžitě po osvobození byly zakládány četné vysoké školy, především pedagogické instituty a fakulty) a kulturním statkům. Sám pojem „demokratizace“ byl ovšem chápán v těsné souvislosti s centralizací a státním financováním stěžejních kulturních aktivit (divadlo, film atd.) i s výchovným působením při formování občana nového státu. Znamenalo to nepřímo i nové vymezení pojmu kultura, která měla sloužit nikoli „úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu“. Vliv Zdeňka Nejedlého jako ministra školství a osvěty byl zřejmý ve zdůraznění odkazu klasiků českého umění 19. století.

Komunistická strana kultuře jako součásti ideového působení na obyvatelstvo přisuzovala velký význam, a proto usilovala postavit do čela orgánů řídících kulturu své prominentní osobnosti. Již v prvních poválečných dnech (14. a 15. května) začaly pod vedením obou spoluautorů kulturněpolitické části Košického vládního programu, Zdeňka Nejedlého a Václava Kopeckého, pracovat ústřední správní úřady pro oblast kultury a výchovy. Ministerstvo školství a osvěty, řízené v letech 1945–46 Nejedlým, vedlo odbory lidovýchovný, literární, hudební a divadelní. Kopeckého nově ustavené ministerstvo informací řídilo celou oblast filmu, rozhlasu, periodického a neperiodického tisku a vnitřní informační služby. Tento resort kontroloval též kulturní styky se zahraničím. Obě ministerstva začala připravovat základní materiály pro centrální řízení jednotlivých uměleckých oborů, velký důraz přitom kladla na vytvoření agenturních sítí a materiálního zázemí pro tvůrce, které je mělo zbavit závislosti na komerci a naplnit proklamaci, že nová vláda „čestné a schopné inteligenci“ zajistí odpovídající životní úroveň bez stranické a jiné protekce.

Kopeckého ministerstvo informací do své činnosti vtáhlo přední umělce, zvláště pak literáty, kteří tak mohli uplatnit svou společenskou prestiž a zároveň se prezentovat v roli mluvčích národního kolektivu. Zanedbatelná přitom nebyla ani snaha prezentovat politiku komunistické strany prostřednictvím osobností z řad kulturní a umělecké elity. Šéfem publikačního odboru ministerstva se stal František Halas, filmového Vítězslav Nezval, rozhlasového Ivan Olbracht. Výtvarník Adolf Hoffmeister vedl odbor pro kulturní styky se zahraničím. Na nižších místech pracovali například Jiří Mařánek, Marie Majerová, Jan Noha, Václav Lacina, František Branislav, Zdena Ančík, Josef Kostohryz, Bohumil Novák, hudební skladatel Václav Dobiáš, jazykovědec František Jílek-Oberpfalcer a slavista a komparatista Julius Heidenreich-Dolanský.

Navzdory obecně optimistickému ovzduší pociťovala část kulturní obce jako znepokojivé ony formulace vládního programu, které nadřazovaly aktuální politické zájmy svobodě uměleckého projevu. Již v květnu 1945 tyto obavy nepřímo vyslovil Václav Černý, hlavní řečník na tryzně za zemřelé spisovatele. V *Pozdravu mrtvým* oslavil všechny oběti nacismu bez ohledu na jejich politické názory a vyzdvihl tvůrčí svobodu jako „směrodatnou a osvobodivou“ tradici české kultury, jež pro novou, ovšem „v socialismu obrozenou vlast“

představuje nejvyšší mravní závazek. Jeho slova měla rozměr varování před případnými snahami tuto svobodu zvnějšku omezovat.

Černý se tím dotkl problematiky, která v následujících třech letech doprovázela všechny diskuse o podobě a funkci kulturní politiky, tedy sporu o to, co je a co není svoboda tvorby, jaké má být místo literatury a umění ve společnosti a „v boji o společenský pokrok“, ale i sporu o vztah k národní a kulturní tradici a o to, kdo je jejím oprávněným dědicem. Ofenzivní roli vůdčí síly těch, kteří se snaží vytvořit opravdu novou kulturní politiku a transformovat tradiční formy literárního života, přitom na sebe vzali komunisté. KSČ za tímto účelem uspořádala také několik veřejných shromáždění, na nichž její exponenti demonstrovali svou odpověď na aktuální otázky.

Dne 29. května 1945 se pod patronátem komunistické strany a za předsednictví komunistického básníka S. K. Neumanna konal ve velkém sále pražské Lucerny *Večer kulturních pracovníků Velké Prahy*, jehož účastníci se manifestačně přihlásili k programu Národní fronty. Zdeněk Nejedlý zde emotivně parafrázoval jednotlivé body vládního programu a se zřetelným politickým záměrem aktualizoval herderovskou tezi o mravním i kulturním potenciálu Východu vůči přežilé a odumírající kultuře Západu. Proti tzv. estétství, modernismu, měšťácké kondelíkovštině a nesovětské podobě avantgardy vyzdvihl národní klasiku, jejíž odkaz prosazoval už v meziválečném období. Vzorem pro přítomnost se podle něj měli stát J. K. Tyl, Karel Havlíček Borovský, Jan Neruda, Alois Jirásek či Bedřich Smetana a také folklorní tvorba.

Nejedlého projev předjímal základní principy poúnorové politiky státu a pro strategii komunistické strany bylo proto příznačné, že tiskem vyšel až v roce 1948 (v časopise Var řízeném Nejedlým). Deník Rudé právo naopak 31. května 1945 takticky publikoval projev druhého z hlavních řečníků, Václava Kopecného, který ve svém vystoupení záruky umělecké svobody zřetelně deklaroval a propojil je s aktuálními národními zájmy: „Ať se nikdo neobává, že budeme jakkoli omezovat tvůrčí volnost českých umělců. Budeme jen žádat umění čisté a pravdivé. A budeme žádat především umění české, ryze národní a původní, které by vyjádřilo duši národa a dalo světu poznat výši naší národní kultury.“

Zájem o dosažení politické převahy ve všech rovinách hospodářského, společenského i kulturního života motivoval komunistickou stranu k účinné strategii. Úsilí získat pro svůj cíl známé osobnosti z řad umělců se od počátku sledovaného období prolínalo se snahou o kontrolu kulturního života. Uvedený příklad přitom ukazuje, jak byly politické zájmy komunistické strany a postoje jejích stoupenců v oblasti literárního a kulturního života obratně propojovány s tím, co většina společnosti v danou chvíli pocítovala jako obecný zájem české kultury.

■ Regulace knižního trhu

Více než kde jinde se zájmy komunistů prostupovaly s tím, co bylo proklamováno jako obecný zájem, ve sféře nakladatelské. Ve spisovatelských i nakladatelských kruzích se již od časů druhé republiky prosazovala představa, že vydávání knih by mělo být usměrňováno tak, aby sloužilo potřebám národního celku. To mělo oprostít knižní trh od nežádoucích výdělečných zájmů „nezodpovědných soukromníků“ a podřídít ho kriticky a vědecky rozpoznanému řádu literárních hodnot. Dlouhodobější plánování edičních projektů a vzájemná koordinace plánů mezi jednotlivými nakladatelstvími měly odstranit zbytečné hospodářské ztráty a umožnit rozvoj kulturně přínosných nakladatelských podniků na úkor podniků bez kulturního významu. Takto řízený knižní trh by pak mohl vnášet řád do vlastní literární tvorby, vést k její žánrové a tematické vyváženosti i zabráňovat hodnotovým propadům. Po květnu 1945 byly tyto představy blízké nejen marxistům a komunistům, kteří v nich spatřovali zárodek plánovitě organizované „nové“ literární kultury, ale též většině stoupenců demokratických názorových proudů.

Na rozdíl od kinematografie, jejíhož rozvoje mělo být dosaženo zestátněním filmu (došlo k tomu již v srpnu 1945), nebo od divadelní sítě, předané se shodným cílem do správy odborových organizací, probíhalo nastolení kontroly nad nakladatelskou a vydavatelskou činností mnohem nenápadněji. Tradiční síť soukromých nakladatelských firem zůstala zachována, nedošlo k její monopolizaci ani ke znárodnění, nicméně byl nastolen systém regulace produkce, kombinující dobrovolné sebeomezování nakladatelské obce s autoritativní kontrolou státu, vykonávanou ministerstvem informací. Jakkoli měl tento systém po technické stránce povahu plošně vykonávané předběžné cenzury, vnímali a pojmenovávali ji takto pouze nepočetní kritici systému z oblastí mimo respektovanou literární tvorbu. Naopak mnozí nakladatelé, například František Laichter, viděli v regulaci knižního trhu přijatelnou formu kulturního plánování, podmíněnou ovšem předpokladem, že bude respektovat duchovní svobodu tvůrců.

Administrativním jádrem systému řízení byl publikační odbor ministerstva informací, v jehož čele stáli básník František Halas a jeho výkonný zástupce Bohumil Novák, za války vedoucí redaktor nakladatelství Fr. Borový. Publikační odbor po osvobození spontánně převzal povolovací postupy, podle nichž koncem války pracovalo Moravcovo ministerstvo lidové osvěty, a přejal též některé jeho pracovníky, pokud bylo uznáno, že za protektorátu hájili zájmy české vzdělanosti proti odnárodňovacím snahám nacistů.

Demokratický prvek v regulačním systému zastupovala *Státní publikační komise*, sestavená v létě 1945 ze zástupců spisovatelských, nakladatelských a společenských organizací (hlavně Syndikátu českých spisovatelů, Spolku českých knihkupců a nakladatelů, Svazu české mládeže, Ústřední rady odbo-

rů). Předsedou komise byl jmenován Albert Pražák, ve skutečnosti ji však řídili místopředsedové Václav Řezáč a Valtr Feldstein (členy byli Pavel Bojar, Václav Petr, František Listopad, později také Jindřich Chalupecký a další spisovatelé, tvůrčí pracovníci a nakladatelé). Komise byla poradním orgánem ministerstva informací a podílela se na posuzování nakladatelských plánů i na přípravách nového tiskového zákona, který měl regulaci knižního trhu postavit na pevnou právní bázi.

Zákon se však do února 1948 nepodařilo prosadit, a tak se regulace knižní produkce v této době odehrávala pouze na základě vyhlášky o přidělovém hospodaření s papírem. Papír byl pojmán jako strategická surovina, třebaže jeho nedostatek byl pocíťován jen v určitých obdobích a v prvních měsících po osvobození nepatřil ke skutečným důvodům regulace.

Od 4. června 1945 nemohla být v českých zemích žádná kniha vytištěna bez předběžného povolení, vydávaného ministerstvem informací. O povolení bylo navíc nutné zažádat i zpětně, tj. na publikace zveřejněné v prvních revolučních týdnech. Nakladatelé předkládali ministerstvu své roční a půlroční ediční plány. Knihy respektovaných autorů, překladatelů a editorů byly povolovány bez posouzení rukopisů, na rozdíl od prací neznámých autorů a titulů považovaných za sporné.

Knižní tituly měl publikační odbor ministerstva informací povolovat podle jejich literární a poznávací hodnoty, důležitosti a významu pro národní kulturu. Ideologické hledisko se do rozhodování mohlo promítat v důsledku ztotožňování určitých ideových prvků s literární hodnotou.

Na posuzování spolupracovali s publikačním odborem jednotliví lektori i celé odborné instituce (např. Výzkumný ústav pedagogický), společenské organizace a – podle charakteru publikace – i četné zájmové spolky, které měly garantovat její kvalitu. Proto se například k publikacím s tematikou odboje, vězení a koncentračních táborů vyjadřoval Svaz osvobozených politických vězňů i Svaz národní revoluce a k jiným třeba šachisté nebo zahrádkáři. Povolovací řízení se tak sice protahovala, ale dle dobového mínění poskytoval tento systém záruku kvalifikovaného rozhodování o jednotlivých tematických oblastech knižní produkce. Publikační odbor měl právo nepovolit tisk určitých knih, mohl ale sáhnout i k dalším restriktivním opatřením, například k odkladu vydání, snížení či zvýšení nákladu, případně ke změně vnější úpravy publikace.

Tento soubor nástrojů byl vnímán jako příležitost k pozvolné proměně literární kultury, zahrnující též výchovu veřejnosti k stále náročnější četbě. Cílem regulace byla především podpora domácí umělecké tvorby, přesun širšího čtenářského zájmu zvláště k vrcholným dílům české poezie, již ministerstvo informací prosazovalo dokonce i na stránky lidových kalendářů. K šíření klasického literárního odkazu měly napomáhat vědecky připravené edice.

Dokladem výchovného zacílení byla i zvláštní pozornost, kterou publikační odbor věnoval oblasti literatury pro děti a mládež, jejíž čtenáře chtěl pečli-

vým výběrem vést ke kvalitní literatuře už od nejútlejšího věku. Pokud šlo o zahraniční literaturu, byl kladen důraz na vyváženost překladové produkce z velkých literatur (francouzské, anglické, americké, ruské a sovětské) i na zastoupení malých evropských a exotických literatur, jež mělo být úměrné jejich vkladu do „všelidské kultury“. Zdůrazňovalo se, že regulace umožňuje také zabránit několikerému překládání týchž textů. Pokud více nakladatelů hodlalo vydat stejný titul, bylo úkolem publikačního odboru vybrat nejlepší z předložených překladů. Přílišnému tematickému překrývání edičních projektů se mělo zabránit i v oblasti věcné literatury.

Zásahům do oblasti náročné literární tvorby se publikační odbor v prvních poválečných letech vyhýbal. Naopak oblastí, již měla regulace z knižního trhu postupně vytlačit, byla zábavná populární četba, zvláště tzv. literární brak: různé dívčí, milostné, dobrodružné i kriminální romány, zahraniční bestsellery obdobného rázu a písňové „šlágry“. Ideál umělecké dokonalosti ztěžoval do jisté míry vydávání mladé, dosud nezavedené literární tvorby, různých projevů literární módy (včetně vlny nejrůznějších publikací o válce a odboji). Cílem bylo i potlačení publikací vědecky nepodložených, zejména různých ezoterických brožur.

Povolovací řízení neprobíhalo formálně. Jen v průběhu roku 1946 neobdrželo souhlas k vydání nejméně 1 383 z celkového počtu 7 942 požadovaných titulů, tedy asi 17 procent. Vlivem odkladů a zdržování nevyšlo v letech 1945–48 také na tisíc již nasmílovaných titulů dětské četby. Přes tyto poměrně značné zásahy do literární nabídky musel publikační odbor ministerstva informací čelit výtkám některých novinářů, upozorňujících na jeho příliš shovívavý přístup. Na svou obranu uváděl, že se mu značně podařilo omezit vlnu koncentračnických titulů, že náklady sbírek předních českých básníků mají stoupající tendenci, přičemž literární brak (zvláště v podobě sešitových románových edic) zmizel z trhu. Za úspěch publikačního odboru byly považovány zásahy vůči vydávání autorů a autorek populární četby, jako byly například Vlasta Javořícká nebo Jaromíra Hüttlová.

Regulační opatření zasáhla i oblast časopiseckého a novinového tisku. Ačkoli na československém území formálně zůstával i nadále v platnosti tiskový zákon z roku 1863, podmínky pro vydávání časopisů nebyly nyní totožné s meziválečnými. Již 18. května 1945 byla uveřejněna zpráva tiskového odboru ministerstva informací, z níž vyplývalo, že po negativních zkušenostech z „liberalistického systému“, kdy byl tisk předmětem soukromého podnikání jednotlivců a skupin, budou v obnovené republice moci vydávat časopisy „jako duchovní vlastnictví celého národa“ pouze korporace a instituce, které prokáží „veřejný zájem“. K tomu, aby si ministerstvo informací udrželo přehled o vydávaném tisku, provedlo koncem roku 1945 aprobace. Všechna vycházející periodika – kromě deníků vydávaných povolenými politickými stranami a několika dalších výjimek – byla výnosem z 26. října 1945 pozastave-

na a jejich redakce musely požádat o novou registraci. Ministerstvo tak mohlo s odvoláním na nedostatek papíru nejen ovlivňovat výši nákladu a periodicitu časopisů, ale rozhodovat také o tom, zda dané periodikum bude vycházet (skutečný nedostatek papíru ovšem začal do nakladatelských záměrů zasahovat až koncem roku 1946, a to v důsledku vývozu).

Schválené tituly již nebyly podrobovány předběžné cenzuře. Platil ovšem nepsaný úzus, že tisk nesmí zpochybňovat klíčové konsenzuální body tehdejší české politiky, tedy takové záležitosti jako odsun Němců, nebo se příliš kriticky vyjadřovat o Sovětském svazu.

Stížnosti na to, že konkurenční politický tisk, zejména nekomunistický, tento nepsaný úzus porušuje, se projednávaly na schůzích vlády už od léta 1945. Nejčastěji byly kritizovány týdeníky *Obzory* a *Vývoj*, které patřily k nejvýraznějším oponentům politické orientace, jak ji prezentoval Košický vládní program. Jejich zprávy o zločinech páchaných při odsunu na Němcích, teroru samozvaných revolučních správců, projevech „českého gestapismu“ či o neutěšených poměrech v Sovětském svazu byly z komunistického tábora přijímány jako útok na rodící se novou společnost. Jako prostředek politického boje proto komunistická strana organizovala četné protesty závodních rad a jiných organizací, které požadovaly jejich zastavení. Koncem roku 1945 dokonce ve spojitosti s *Obzory* propukl otevřený spor mezi ministrem informací Václavem Kopeckým a místopředsedou vlády a předsedou Československé strany lidové Janem Šrámkem. Kopecký obvinil *Obzory* ze psaní ve fašistickém duchu a pokusil se zastavit jejich vydávání. Strana lidová a strana národně socialistická však tento zásah ministra vůči svobodnému tisku vnímaly jako precedens a týdeník hájily. Kompromisem pak bylo pověření Kopeckého předsednictvem vlády v prosinci 1945, aby udělil časopisu veřejné pokárání. *Obzory* však mohly vycházet i nadále.

V obraně vůči obdobným projevům svévolné cenzury vzešel od oponentů komunistické kulturní politiky návrh, aby byla znovu zavedena cenzura, respektive stanovena její přesná pravidla a kompetence jednotlivých orgánů. Tento návrh byl vládou zamítnut. První pokvětnový pokus o zavedení cenzury periodického tisku se tak stal součástí probíhajícího politického zápasu uvnitř Národní fronty a byl paradoxně motivován snahou vnést do situace řád. Nekomunistické strany ovšem na myšlenku jasného vymezení hranic cenzury dál trvaly, a proto předsednictvo vlády 5. září 1946 pověřilo ministra vnitra Václava Noska vypracováním návrhu zákona. Ministr však na uskutečnění tohoto záměru neměl zájem, neboť komunistické straně daný stav, kdy mohla noviny a časopisy ovlivňovat, zcela vyhovoval.

■ Obnova spisovatelských organizací

Touha většiny inteligence a umělců podílet se na obnově života v osvobozené republice posílila tendenci k jejich sdružování do velkých profesních svazů. Ustavit kulturní obdobu politické Národní fronty se ale přes několik pokusů nepodařilo. Ambiciózní a detailně rozpracovaný projekt Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ na vytvoření centrálního Svazu národní kultury, který by soustředil část vědců a umělců, sympatizujících s principy marxismu a dialektického materialismu, zůstal v červnu 1945 jen na papíře.

Již od května 1945 existovalo SDRUŽENÍ KULTURNÍCH ORGANIZACÍ, právně ustavené 9. listopadu 1946 zejména díky iniciativě Eduarda Basse a dalších členů přípravného výboru. Zasedali v něm například Jaroslav Kvapil, Albert Pražák, František Halas, Rafael Kubelík, Václav Černý, Marie Pujmanová, Karel Scheinpflug, tedy převážně nekomunisté. Prakticky jedinou činností, kterou toto sdružení vyvíjelo, bylo vydávání deníku Svobodné noviny (dřívější Lidové noviny) a od roku 1946 i Peroutkova Dneška, navazujícího na meziválečnou Přítomnost.

Sami spisovatelé dávali zjevně přednost spolkům tradičním. Jejich obnovu i případné zakládání nových sdružení ovlivnily dohody tří vládních stran, které vyšly vstříc tendencím k centralizaci kulturního života. Součástí úmluvy zástupců komunistické, národně socialistické a sociálně demokratické strany o založení tzv. Národního (či Socialistického) bloku pracujícího lidu měst i venkova (ustaven 8. června 1945) byla dohoda, která se stala směrnicí pro vytváření organizací – kromě politických stran – jako jednotných a národních. Pod centrální zastřešení Ústřední rady odborů se tak z podnětu členů KSČ (František Halas, Jan Drda, Václav Řezáč) přihlásil též SYNDIKÁT ČESKÝCH SPISOVATELŮ, obnovený ihned po osvobození v podobě profesní odborové organizace.

Jména Františka Halase a Václava Černého jako předsedy a místopředsedy řídícího literárněkritické sekci propůjčila sdružení vysoký společenský kredit. Oba byli za protektorátu členy Národního revolučního výboru inteligence a spolu s Vladislavem Vančurou a Bedřichem Václavkem připravovali koncepci poválečné organizace spisovatelů, k níž se poválečný Syndikát hlásil. V svolání, vydaném na výborové schůzi 15. května 1945, vyjádřil podporu vládnímu programu a za své další úkoly stanovil podíl na kontrole ediční politiky, boj proti literárnímu braku (spojovanému s nacistickou kulturní politikou) a „jeho původcům, rozšiřovatelům a protektorům“. Dále zdůraznil zájem o spolupráci s pokrokovými spisovatelskými svazy, zvláště z rodícího se východního bloku.

Jako jedna z prvních organizací se Syndikát ve svém svolání přihlásil ke všeobecné denacifikaci a zveřejnil i seznam členů vyloučených pro spolupráci s Němci. Oprávnění přezkoumat jednotlivé případy a předložit definitivní

Přijetí delegace Syndikátu českých spisovatelů u prezidenta Beneše 13. 12. 1946

návrh na vyloučení však dostala teprve očištná komise, která zasedala od 17. května do 7. října 1945. Jejím předsedou byl Václav Černý a členy T. Svatoopluk, Ilja Bart a Karel Scheinpflug.

V souladu se zákonem Prozatímního národního shromáždění o přezkoumání činnosti uměleckých a vědeckých pracovníků v době zvýšeného ohrožení republiky i s ohledem na pravomoci tzv. velkého a malého dekretu prezidenta republiky byli na počátku roku 1946 ze Syndikátu vyloučeni Jan Grmela, posmrtně Miloš Hlávka, A. J. Kožíšek, V. J. Krýsa, Zdeňka Lipanská, Vojtěch Rozner, M. J. Vochoč a Alois Vojkůvka. Na čtyři roky byli distancováni František Kožík, Fedor Soldan, Vilém Werner, na dva roky Václav Renč, Bedřich Slavík, Frank Tetauer a na jeden rok R. I. Malý. Nejmírnější trest, důtku, obdrželi Mirek Elpl, Miloslav Matas, Jan Zahradníček, Olga Srbová a Jan Šnobl. Distance vstupovaly v platnost se zpětnou účinností od 9. května 1945.

Ne vždy se ale měřilo stejně. Fedoru Soldanovi, jenž měl být původně vyloučen pro publikační činnost v protektorátním Českém slově (článek Jasně politické slovo státního tajemníka K. H. Franka, otištěný 5. 11. 1941, apod.), se při odvolání dostalo podpory výboru a trest mu byl změněn. Po dvou letech bylo zastaveno i jeho distancování (od roku 1946 byl redaktorem nakladatelství Orbis).

Odborový charakter Syndikátu a proces očisty posílily jeho pozici vůči dalším obnovovaným spisovatelským sdružením, Spolku českých spisovatelů-beletristů Máj a Moravskému kolu spisovatelů. Vzhledem k tomu, že oba tyto spolky fungovaly jako penzijní a podpůrné a disponovaly mimo jiné i nakladatelskými družstvy, usiloval Syndikát, aspirující na jediné spisovatelské sdružení, jak o jejich členskou základnu, tak i o jejich značný nemovitý majetek.

SPOLEK ČESKÝCH SPISOVATELŮ-BELETRISTŮ MÁJ, založený již roku 1894, působil také jako literární i divadelní agentura a mimo jiné zastupoval řadu dědiců autorských práv českých klasiků. Sdružoval ponejvíce autory starší generace. Jeho členy byli například Miloš Jirko, Jaroslav Kolman Cassius, Josef Kopta, František Křelina, Miloslav Novotný, Václav Renč a další. S poukazem na to, že před Mnichovem spolek inklinoval k politické pravici, bylo jeho sídlo již v květnu 1945 obsazeno Ústřední radou odborů. Ačkoli Máj projevil ochotu akceptovat nabídku Syndikátu a splynout s ním, neobratná politika jeho představitelů způsobila, že byl rozpuštěn a národními správci jeho majetku se stali členové Syndikátu František Götz a František Kovárna. Při bývalém Nakladatelském družstvu Máje byl pak na valné hromadě, konané 8. února 1947 za čestného předsednictví Ivana Olbrachta, ustaven **LITERÁRNÍ KLUB MÁJ** (dalšími členy předsednictva byli Bohumil Mathesius, Josef Kopta, Vítězslav Nezval, Marie Pujmanová, Adolf Hoffmeister, Karel Konrád, M. V. Kratochvíl a František Götz).

Poválečné kulturní a politické směřování ovlivnilo i činnost **MORAVSKÉHO KOLA SPISOVATELŮ**, organizace existující od roku 1912, sdružující asi 140 činných a 9 000 přispívajících členů a disponující jměním osm milionů korun. Bezprostředně po válce se komunisticky orientovaní moravští spisovatelé pokusili o jeho přeměnu v jednotnou spisovatelskou organizaci pod názvem Moravské literární sdružení. V červnu 1945 bylo Kolu pod záminkou, že se „provinilo proti národní cti“, doporučeno, aby do tohoto sdružení vplynulo a opřelo svou činnost o širší základnu. V říjnu 1945 však tento pokus skončil nezdarem. Kolo svou samostatnost uhájilo také díky poukazu na finanční pomoc, kterou v době okupace poskytovalo rodinám perzekvovaných tvůrců. Spisovatelé nespokojení s politicky i umělecky konzervativním a regionalistickým zaměřením Kola založili **SDRUŽENÍ MORAVSKÝCH SPISOVATELŮ**, jehož předsedou byl Čestmír Jeřábek.

Podporu získalo Kolo u národně socialistické strany: valné schůze konané 25. března 1947 se zúčastnili ministři Prokop Drtina a Jaroslav Stránský. V moravském kulturním prostředí tak až do únorového převratu existovala účinná protiváha levicovým tendencím. Důkazem bylo i to, že mezi významné moravské literární spolky náleželo též **SDRUŽENÍ KATOLICKÝCH SPISOVATELŮ A PUBLICISTŮ**, vydávající měsíčník *Akord*.

Svůj vliv v řadách českých spisovatelů po skončení války rychle obnovilo nepočetné, avšak elitní **ČESKÉ CENTRUM MEZINÁRODNÍHO PEN KLUBU**, znovu ustavené 10. listopadu 1945 a vedené předsedkyní A. M. Tilschovou. PEN klub se

snažil navázat na svou předválečnou tradici a usilovat o „dorozumění mezi národy“ a o „trvalý mír skrze spisovatele, neboť oni tvoří veřejné mínění“. Udržoval kontakty se členy ostatních poboček této světové organizace (do Československa zavítali po válce např. M. A. Nexø, Dora Gabe a generální tajemník sdružení Hermon Ould) a od roku 1947 svou prestiž upevňoval obratnými tahy. O čestné předsednictví požádal prezidenta Edvarda Beneše a čestné členství nabídl řadě významných kulturních osobností (Petr Bezruč, Jaroslav Kvapil, Ivan Olbracht, Albert Pražák, Fráňa Šrámek, Karel Toman, zatímco S. K. Neumann nabídku odmítl). Přes své mimořádné postavení spoléhal i PEN klub při posuzování otázek zásadního charakteru na doporučení Syndikátu, také proto, že do této organizace patřila značná část jeho členské základny.

Úlohu nejvlivnější literární organizace v předúnorové době nicméně plnil Syndikát, který v roce 1946 sdružoval okolo 1 200 členů. Jeho činným členem mohl být beletrista či odborný spisovatel, autor tří beletristických knih nebo jiných adekvátních literárních děl (rozhlasových her, filmových scénářů), případně šesti překladů nebo „většího počtu časopisecky otištěných závažných prací“. V mimořádných případech ovšem výbor mohl povolit výjimku.

Do Syndikátu tak patřili i někteří členové Moravského kola spisovatelů, Sdružení moravských spisovatelů, zástupci Sdružení katolických spisovatelů a publicistů. Členství v Syndikátu však bylo atraktivní i z hmotných důvodů.

Edvard Beneš se spisovateli na Dobříši 21. 5. 1946 – v popředí vedle prezidenta Bohumil Novák, Václav Řezáč a Václav Černý

V souladu se svým odborovým statutem se spolek staral o finanční zabezpečení a pojištění svých členů, zajišťoval cestovní i pracovní stipendia a těšil se velkorysé podpoře ze strany příslušných ministerstev. Spisovatelé získávali výhody v přidělovém systému potravin, při přidělování pracoven a rekreačních domků (často ve vysídlovaném pohraničí) a podobně. Roku 1948 byla z majetku PEN klubu pod Syndikát převedena ozdravovna v Budislavi u Lito-myšle. Stát okázale demonstroval svou péči o tvůrčí pracovníky a zvýšení jejich společenské prestiže. Reprezentační zázemí (roku 1945 zkonfiskovaný barokní zámek Colloredo-Mansfeldů v Dobříši) umožňovalo přijímat zahraniční literáty a zajišťovat jim komfortní pobyt. Na pozvání Syndikátu a státních institucí navštívili v předúnorovém období Československo například Konstantin Simonov, Alexandr Fadějev, Ilja Erenburg, André Breton, Thomas Mann, T. S. Eliot a Tristan Tzara.

Syndikát byl pojatý jako odborová profesní organizace. Přesto mnohé jeho rysy umožnily, aby se po komunistickém převratu stal základnou jednotného spisovatelského svazu, koncipovaného jako organizace ideová a výběrová.

■ Polemiky před parlamentními volbami a sjezdem spisovatelů

Výlučné postavení Syndikátu a viditelná státní podpora sama o sobě neznamenala, že by jeho členstvo a vedení sdílely shodné pojetí funkce umění a postavení umělce v novém společenském uspořádání. Názorová pluralita a konfrontace různých postojů se projevila již bezprostředně po válce, v programových nástiních koncepce nového umění, v polemikách a diskusích před prvním sjezdem českých spisovatelů.

Články uveřejňované na stránkách denního a kulturního tisku poměrně věrně zrcadlily názorovou diferenciaci kulturní obce i prohlubující se rozpory ve vztahu ke stěžejním kulturně-politickým problémům, a to i mezi samotnými komunisty. Názorová stanoviska stran přitom nejednou vyhrocovala probíhající předvolební kampaň k volbám do Národního shromáždění.

Některé polemiky organicky navazovaly na kampaně proti spisovatelům usvědčeným či podezřelým z kolaborace, jejich motivace však často sahala hlouběji do minulosti a dotýkala se postojů z období druhé i první republiky. Prudký útok na rozhraní let 1945–46 směřoval proti některým katolickým autorům, kteří po Mnichovu a v prvních měsících existence protektorátu využili změněných politických poměrů k výpadům proti masarykovské demokracii, jejím obhájcům, jako byl například Karel Čapek, a politické levici. Také fakt, že řada katolických spisovatelů publikovala i v době krutých represí české kultury, přispěl k poklesu jejich prestiže, zatímco protektorátní publikační činnost jiných byla přehlížena. Katoličtí tvůrci totiž již za první republiky, po Mnichovu i za protektorátu odmítali Masarykovo, liberální i levicové pojetí čes-

kých dějin a kultury a místo nich veřejnosti předkládali svou vlastní koncepci, někdy i s antisemitským podtextem. Proti katolíkům proto v letech 1945–46 svorně vystupovali nejen levicově smýšlející jednotlivci a liberální demokraté, ovlivnění zkušeností koncentračních táborů (Václav Běhounek, K. J. Beneš), ale i modernisté (Jindřich Chaloupecký) nebo evangelíci (Josef Brambora). Stoupenci politické levice, modernisté a liberálové pak pokládali katolicismus za konzervativní a historicky překonaný směr, za ideologii, která zklamala očekávání české veřejnosti již v období první světové války a ještě zřetelněji po Mnichovu a nesouzněla s většinovými názory i pocity. Nemalá část tisku považovala za sympatizanty fašistického režimu například Jaroslava Durycha, Jakuba Demla, Jana Čepa, Václava Renče a Jana Zahradníčka. Tlaky na jejich vyobcování z české kultury vyvrcholily poté, co vešlo ve známost rozhodnutí spisovatelské očištné komise.

Články, uveřejňované v Kulturní politice a nesoucí příznačně nekompromisní názvy Větrat, dokud je čas (Václav Lacina, 1945, č. 11), Kolaborant před kolaboranty (Václav Běhounek, 1946, č. 12), Co hledají v české kultuře (Václav Běhounek, 1945, č. 8), A také odhmyzit (K. J. Beneš, 1946, č. 14), podpořilo mnoho významných osobností. Například Jindřich Chaloupecký, který v melantrišských Listech vystoupil proti veřejnému působení Jana Zahradníčka, Josefa Kostohryze, Václava Renče a Jana Čepa, tak učinil slovy: „Jsou ještě jiná zaměstnání než v redakcích, divadlech, nakladatelstvích a ministerstvech. Nechceme proto, aby šli kopat uhlí. Jenom říkáme, že by nám bylo volněji, kdybychom se už nemuseli nikdy s nimi a s jejich jmény setkat“ (Listy 1946, č. 2). Jednostranně vedený nátlak podpořily i poznámky Václava Černého a Karla Janského v Kritickém měsíčníku. Odpověď Timothea Vodičky hájící některé napadené spisovatele vyšla příznačně v čase ještě vyhrcořenějších střetů v roce 1947 pod názvem Tažení proti katolickým autorům (Akord, s. 177–185).

Paradoxem příznačným pro dobovou atmosféru je, že sám Chaloupecký a Skupina 42 byli Václavem Zikmundem později nařčeni ze spolupráce s okupačním režimem v rakouské revue Plan. Chaloupecký na to reagoval v Listech 1948, č. 1.

Jestliže při výpadech proti katolíkům nalézali společnou řeč komunisté i stoupenci klasické parlamentní demokracie, v dalších otázkách se jejich cesty záhy začínaly rozcházet. Většina účastníků polemik se sice dovolávala socialismu a opakovala tezi o budování republiky jako lidového a kulturního státu, obsah nejfrekventovanějších pojmů (lid, kultura, socialismus, svoboda tvorby) se však již zřetelně lišil podle jednotlivých mluvčích. Sémantická šíře, rozkolísanost a variabilnost klíčových slov přerůstala často v jejich politicky účelové využívání. Rovněž postavení umělce jako aktivního činitele „jdoucího s lidem“ dostávalo již od května 1945 různé významové odstíny,

v jejichž pozadí stál nejen problém vztahu osobnosti a společnosti, respektive umělce a státu, ale hlavně rozpor mezi estetickým a ideologickým chápáním umění.

Jednou ze zásadních diskutovaných otázek byla otázka kulturní orientace, a to v souvislosti se zahraničněpolitickou orientací státu. Jestliže komunisté různých generací – od Zdeňka Nejedlého přes Ladislava Štolla a Václava Řezáče až po mladého Jiřího Hájka – chápali prosovětskou politiku a celkový obrat směrem na Východ jako trvalé a jediné možné řešení, jiní, například pragmatici typu Ferdinanda Peroutky, se k tomu stavěli jako k momentální nevyhnutelnosti.

Václav Černý probral řadu zásadních aspektů, vyplývajících z dané politické koncepce, v sérii osmi článků sjednocených společným podtitulem *K problematice socialistické kultury u nás*, zveřejněných v Kritickém měsíčníku v letech 1945–46. Černého vymezení kulturních zdrojů ukazovalo oběma směry, na Východ i na Západ, a souznělo s úvahami o možné, specificky československé cestě k socialismu. Černého články i referát na prvním sjezdu českých spisovatelů se postupně dotkly problému nového pojetí humanismu („chceme budovat kulturu socialistického humanismu českého“) a z pozic personalismu pojednávaly vztah osobnosti a kolektivu i podstaty nadčasovosti uměleckého díla, lidovosti a lidu („koho vlastně rozumějí tím lidem, k němuž jest literatuře putovat? Ani jediný se netrápí definicí hlavního pojmu své otázky [...]. Není synonymem národa v tom smyslu, v němž se říká „lid československý“ [...], lid je pro ně tolik co ne pán“).

Příznačné přitom je, že Černý ve svých úvahách často argumentoval slovníkem shodným s tím, s nímž do polemik vstupovali komunističtí diskutéři. Odvolával se na historický a materialistický základ dialektického vývoje dobových estetických norem, citoval klasiky ruské literatury (Maxim Gorkij), klasiky marxismu-leninismu a podobně. Odmítáním státního dirigismu a důrazem na autonomnost umění se však jeho představa socialismu a socialistické kultury, jak si ji definoval na počátku čtyřicátých let, podstatně lišila od konceptu radikální komunistické publicistiky. Ta si pak byla dobře vědoma, že Černý podává program, který se s jejími zájmy a cíli shoduje pouze v dílčích bodech. Proto se například Gustav Bareš v polemice O cesty naší kultury (Tvorba 1946, č. 3) ostře ohradil proti „nevědeckému zplošťování problémů“, jehož se měl Černý dopustit v úvaze o Paulu Valérym, nazvané Trnitá cesta básníkova do socialistické společnosti, tím, že podcenil odlišnou funkci umění v socialistické a buržoazní společnosti, a proto nepochopil, kteří autoři se mohou stát součástí kulturního dědictví a kteří ne. Svou polemiku přitom Bareš příznačně zaštitil autoritou samotného Stalina.

Nedošel-li v očích komunistických ideologů milosti Václav Černý, tím méně pochopení nalézali mezi stoupenci kulturní politiky KSČ další tzv. individualističtí humanisté, proti nimž směřovaly výpady komunistického tisku: František

Kovárna, Ferdinand Peroutka a historik Jan Slavík, tehdy nejlepší český znalec ruských a sovětských dějin.

Přípravy, atmosféru a průběh prvního sjezdu českých spisovatelů zřetelně ovlivnil VIII. sjezd KSČ a volby do Ústavodárného národního shromáždění, konané dne 26. května 1946. Součástí vyostřeného předvolebního boje, který začal již s příchodem nového roku, byla též přednáška, kterou 18. února 1946 v Socialistické akademii proslavil Zdeněk Nejedlý na téma *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*. Řečník se v ní snažil vyhroceně odpovědět na otázku o smyslu a směřování českých dějin. Hlavním cílem vystoupení bylo přesvědčit veřejnost, že komunisté nepreferují pouze internacionální, respektive třídní přístup, který jim značná část společnosti vyčítala už v meziválečném období, ale naopak se hlásí k uznávaným národním hodnotám (zvláště k odkazu husitství a obrození), a jsou dokonce jejich nejlepšími zastánci a nositeli. Nejedlý jako vysokoškolský profesor, odchovanec pozitivistické vědy, znalec a obdivovatel husitské i obrozené epochy, ale též životopisec Masarykův a Leninův, se pro tento úkol velmi hodil, neboť dokázal obratně propojovat starší obrozené teze s dobovým důrazem na protikladnost slovanské a germánské kultury: „Komunismus Jana Žižky je zajisté daleko bližší českému národu než fašismus císaře Zikmunda.“ Nejedlého proslov, v témže roce vydaný jako brožura, navazoval svým laděním na jeho projevy v moskevském rozhlasu za války a současně antcipoval účelově zkreslený výklad minulosti v zájmu komunistické strany.

Součástí intenzivní kampaně doprovázející VIII. sjezd KSČ byl úkol doložit, že politiku strany podporuje většina národa a také většina tvůrčích pracovníků. Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ proto připravilo pro Rudé právo anketu, v níž známí umělci a vědci vyjadřovali svůj postoj ke KSČ (28. 3. 1946),

Komunistická strana Československa, stejně jako všechny komunistické strany ve světě, je právě pro ten vědecký socialismus, který tkví pevně v základech její politiky, *nejspolehlivější bojovníci za myšlenku socialismu*. Jestliže vědecký socialismus dal ~~za~~ ruské revoluce světu Lenina, kdežto umírněný a vědecky ~~ne~~podložený socialismus postavu tak trapnou, jako byl Kerenský, nakonec nutně kontrarevolucionář, je to symbol nadmíru významný.

Ivan Blatný

básník a spisovatel

Anketní odpověď Ivana Blatného z brožury Můj poměr ke KSČ, 1946

respektive k projevu Klementa Gottwalda (30. 3. 1946). Z odpovědí šedesáti šesti známých umělců a vědců (mj. K. J. Beneš, Ivan Blatný, E. F. Burian, František Halas, Ivan Olbracht, Toyen, Albert Pražák, Václav Černý, Václav Holzknecht, Václav Rabas, Julius Heidenreich-Dolanský aj.) byly posléze sestaveny publikace *Kultura na prahu zítřka. Kulturní pracovníci k výstavbě republiky* (1946) a *Můj poměr ke KSČ. Projevy z řad pracující inteligence* (1946), které napomohly zvýšit prestiž komunistické strany a iniciovaly její volební heslo Mistři kultury jsou s námi!

Na samotném stranickém sjezdu potvrdil posun v nazírání na kulturní politiku, spíše však proměnu komunistické rétoriky, Václav Kopecký v projevu O národní a státní ideologii nového Československa (Rudé právo 31. 3. 1946). Apeloval v něm na vlastenecké cítění, vyjádřil se pro toleranci náboženského přesvědčení a ocenil význam T. G. Masaryka. Zároveň proklamoval spolupráci se slovanskými státy i se Západem. Pozměněná linie KSČ také hovořila o vlastní, specificky československé cestě k socialismu. Jak ale ukázaly další události, šlo spíše o předvolební tah než o vážně myšlený záměr.

O měsíc a půl později, krátce před volbami do parlamentu, se v tisku (15. května v Rudém právu a vzápětí ve 22. čísle Tvorby) objevilo *Májové poselství kulturních pracovníků českému lidu*. Otevřenou výzvu k podpoře politiky KSČ signovalo v průběhu deseti dnů 841 osob (mimo jiných též Vladimír Holan, František Hrubín, Jan Mukařovský, Jan Weiss). Svým podpisem dávali na srozuměnou, že poznali „v učení komunistů dovršení lidského poznání a záruku dalšího vzestupu člověka“.

Komunistická strana Československa ve volbách s převahou zvítězila. V českých zemích, kde měla více než milionovou členskou základnu, získala přibližně 40 procent hlasů, v celostátním měřítku 38 procent. V nové vládě tak obsadil funkci předsedy komunistický vůdce Klement Gottwald. Pro kulturní sféru však bylo důležité, že se KSČ v zájmu důležitějších resortů vzdala křesla ministra školství a osvěty. Nový šéf resortu, národní socialista Jaroslav Stránský, se pak pokusil vzdorovat nastolenému trendu a odmítl například předložit parlamentu zákon o jednotné škole a divadelní zákon, které vypracoval jeho předchůdce Zdeněk Nejedlý. Na celkové politické převaze komunistů však ani tento dílčí neúspěch nic neměnil.

■ První sjezd českých spisovatelů a jeho ohlas

První sjezd českých spisovatelů zahájil své jednání 16. června, tedy tři týdny po parlamentních volbách, a ukončil je 20. června 1946 (sborník referátů s názvem *Účtování a výhledy* vyšel v roce 1948). Sjezd otevřel František Halas, předseda pořadajícího Syndikátu českých spisovatelů, krátká úvodní slova

František Halas
při projevu
na zahájení Sjezdu
českých spisovatelů
16. 6. 1946

přednesli Zdeněk Nejedlý a za slovenskou delegaci předseda Spolku slovenských spisovatelů Laco Novomeský.

Zásadní příspěvek *Poslání spisovatele v národě* pronesl prezident Edvard Beneš. Zdůraznil v něm otázku mravní integrity tvůrce a jeho odpovědnosti na cestě „k češství, evropanství a k lidství“, podtrhl autonomní postavení literatury při formulování zásady neporušitelnosti lidských práv, ale i v rámci touhy překonat dogmatismus a dobrat se objektivnosti a tolerance: „Straníci a lidé zaujatí a předem stranickým stanoviskem duševně spoutaní mohou si dovolit být nesnášenliví ve věci i ve formě. Spisovatel jím být nemá. Spisovatel má vidět především člověka a pak teprve straníka [...]. A není vyspělého a kulturního národa, jenž by se mohl obejít bez takového svobodného literáta a filozofa.“ Shrnul tak svou – víceméně tradiční, byť aktualizovanou – představu spisovatele.

Základní ideová stanoviska jednotlivých spisovatelů a názorová pluralita se na sjezdu vyjevily dostatečně zřetelně. Jednání probíhalo v několika základních tematických a diskusních blocích, které již názvy postihovaly dobově aktuální společenské otázky: *Literatura a národ*, *Osobnost a kolektiv*, *Cesta literatury k lidu*, *Poslání literární kritiky ve společnosti*, *Účtování a výhledy*. Z volby referentů pro jednotlivá témata byla zřetelná snaha o prezentaci různých přístupů, trojího osvětlení problému: v bloku o vztahu osobnosti a kolektivu přednesli

referáty Aloys Skoumal, Václav Černý a Lumír Čivrný, v bloku o kritice Jan Grossman, Bohumil Polan a Ludvík Svoboda.

Rozrůzněnost mínění se týkala nejen uměleckého díla a osobnosti jeho tvůrce, ale i estetickovýchovných aspektů formování čtenářské obce. Největší zastoupení měli ti, kteří na sjezdu – přes všechny vzájemné rozdíly v postojích a názorech – vystupovali jako příznivci prosocialistického směru. Ti většinou nespatořovali vztah osobnosti a kolektivu jako zvláštní problém, protože „osobnost nemá odlišné zájmy od zájmů kolektivu“ a pracující lid v období nástupu socialismu přejímá odpovědnost za kulturní vývoj národa (Lumír Čivrný, Julius Heidenreich-Dolanský, Jiří Taufer). Lidovost kultury viděli v pozitivním, optimistickém zobrazení doby, v rozvoji nových literárních žánrů i utváření vkusu nového čtenáře (Jan Drda, Bohumil Mathesius, Jan Hostáň, Miroslav Hanuš, matematik a filozof Arnošt Kolman). Vyslovili se k nutnosti znovu teoreticky podložit a přehodnotit metodologii literární kritiky v souvislosti s jejími novými, socialistickými cíli (František Götz, filozof Ludvík Svoboda, Jiří Hájek) a teoreticky i na konkrétních příkladech demonstrovali úlohu literatury v socialistické společnosti (Jan Mukařovský, František Götz, Marie Majerová, Marie Pujmanová, Václav Řezáč). K tvárným výbojům i kultivaci estetického citění čtenáře se přihlásil Karel Teige. Vítězslav Nezval se dotkl aktuální problematiky kých a postavil jeho zplošťující obraz proti uměleckému básnickému výtvaru, jenž se může inspirovat celou mnohotvárnou podobou skutečnosti.

Nicméně i mezi socialisticky orientovanými mluvčími byly zřetelné difference, které předjímaly jejich budoucí vývoj. Například Jan Grossman, kritik, který se po únoru 1948 s komunistickou stranou a její ideologií zásadně rozešel, již zde polemizoval s názory, jež kladly důraz na politickou a ideologickou funkci uměleckého díla. Svě úvahy o marxistické kritice vyhrotil v požadavek ostře rozlišovat mezi politickou praxí socialismu a vlastní kulturou socialismu, tedy respektovat polyfunkčnost literárních děl, jejich uměleckou specifičnost. S oporou v Engelově výroku, že „nad ekonomickou bází je ideologická nadstavba nadaná vlastním pohybem“, se pokusil omezit hranici, po kterou smí marxismus diktovat umění a estetice: „Zde končí pro estetiku marxismus“, neboť blíže povahu a zákonitost tohoto pohybu nevymezuje.

Ze základního rámce sjezdu vybočily především dva příspěvky z bloku *Osobnost a kolektiv*. Zcela osamocený zůstal názor Aloyse Skoumala, jenž ze spirituálních pozic formuloval rysy současné epochy jako historické krize, počátku „nového baroka“, pro niž je charakteristický pokus o rozbití starých forem i ustavení forem nových a která v sobě soustřeďuje „maximum antitetic-kých prvků, provázených maximum emocí“. Varoval také před sociální deformací tvůrčí svobody spisovatele. Velkou diskusi vyvolalo rovněž vystoupení Václava Černého, který zdůraznil mravní úlohu osobnosti v socialismu a její roli jako předjímatele budoucího vývoje. „Nevidím,“ prohlášoval Černý, „pro nekonformní osobnost jiného rozhodčího otázky, má-li či nemá se kolektivu

pokořit, než její vlastní, osobní mravní svědomí.“ Třetí z referentů, Lumír Čivrný, ovšem z pozic „vědeckého socialismu“ odmítl jak „anarchistické pojetí svobody“ (tj. argumentaci Černého), tak Skoumalův křesťanský personalismus.

Příznačný sklon k politickým, mimoliterárním vývodům podtrhovaly při sjezdovém jednání též odkazy na literární klasiky i nedávné mučedníky války, jejichž dědictví – jak podtrhl příspěvek Ivana Olbrachta – bylo vnímáno jako aktuální. Nejvíce citován byl sice F. X. Šalda, ale jeho individualistické gesto většinou ustupovalo zdůrazňování „sociální podstaty umění“, tedy názoru, který Šalda na sklonku svého života projevil vstřícným přístupem k mladé, socialisticky orientované generaci umělců.

Kratičká závěrečná rezoluce sjezdu byla příznačně vypracována jako proklamativní politický dokument. V jejím znění připadala umělecké osobnosti role vykladače převratných společenských změn, zvěstovatele nových pohledů a budovatele nových mezilidských vztahů. Rezolucí se spisovatelé přihlásili k socialistickému humanismu, k nejlepšímu národnímu tradicím a k podpoře dvouletého budovatelského plánu.

Bylo proto v logice věci, že levicový tisk, včetně sociálnědemokratických listů, ocenil způsob, jakým sjezd propojil otázky estetické a politické: „Jako klad musíme hodnotit, zejména politicky, dokonalou shodu literatury s politikou, jak ji vyznávali spisovatelé napořád, hlásící se nadšeně k linii košického programu a k jejímu pokračování až k samým cílům socializace“ (Karel Polák: Po sjezdu českých spisovatelů, Právo lidu 23. 6. 1946). Naproti tomu Pavel Tigrid odmítl převahu politických zájmů nad uměleckými snahami a služebnost spisovatelů vládní politice neváhal prohlásit „za zradu vzdělců“. S mladickým radikalismem přitom mířil proti celé spisovatelské obci a umělecké úrovni děl, neboť spisovatelé podle něj za uplynulý rok nic nevyplodili (Obzory 1946, č. 27). Ferdinand Peroutka ironicky poznamenal, že novináři cení spisovatelský sjezd

Miloš Jiránek
s Ferdinandem Peroutkou

také proto, že ponechal svobodu umělecké tvorbě, což je „maličká zásluha, asi taková, jako kdyby jakýkoliv sjezd se usnesl, že se neposadí do vzduchotěsné komory a neodřízne si přívod vzduchu, nebo jako kdyby se někdo rozhodl neprodat se do otroctví“ (Dnešek 1946, č. 15). Zkušený novinář tak vyjádřil nejen reálné obavy z povolebního rozložení politických sil, ale narážel i na mocenské tažení proti svobodě tvůrčího projevu v Sovětském svazu.

■ Další názorová diferenciacie

Několik týdnů po skončení sjezdu českých spisovatelů rozvířily hladinu veřejného mínění sovětské čistky. Dne 14. srpna 1946 přijala Všesvazová komunistická strana (bolševiků) závaznou rezoluci *O časopisech Zvězda a Leningrad*, kterou na aktivu leningradské organizace přednesl A. A. Ždanov. Na jejím základě byli ze Svazu sovětských spisovatelů vyloučeni Anna Achmatovová a Michail Zoščenko. Brzy poté následovaly perzekuce dalších umělců (Olga Berggolcová, Nikolaj Tichonov).

Represe rozpoutané Stalinovým režimem nutily české tvůrce k hlubšímu zamyšlení nad sovětskou realitou a k snaze pochopit její rozpornost. Poprvé v poválečné atmosféře, dlouho přeplněné obdivem k vítěznému a mocnému Sovětskému svazu, tak vznikla potřeba kritičtější reflexe poměrů v sousední socialistické velmoci. Opět se zřetelně vyjevovalo, že sovětský systém podřizuje osobnost, včetně tvůrčích individualit, politické direktivě, která nestrpí odlišný názor a pěstuje v lidech pocit nemohoucnosti a bezmoci. Starší a poučenější čeští umělci si museli vzpomenout na polemiky o sovětské politice a moskevských procesech z druhé poloviny třicátých let. Glorifikovaný a zároveň mlhavý Sovětský svaz tak pro mnohé ztrácel na své podmanivosti a jeho obraz se konkretizoval ne vždy pozitivně.

Podobně jako v letech 1936–38 i nyní rozdělil případ pronásledovaných sovětských umělců české spisovatele do dvou jasně vymezených názorových skupin. Komunističtí kritici, v souhlasu s názorem Ústředního výboru KSČ, hájili sovětské orgány a zároveň uklidňovali veřejné mínění sérií článků o specifičnosti československé cesty k socialismu.

Jiří Taufer v protikladu k dílu obou spisovatelů uvedl agitační báseň Vladimira Majakovského i jeho výrok „chci, aby mi prikazovali“ jako důkaz, že se umělec musí podřítit vyšším zájmům (Tvorba 1946, č. 36, 37). Skutečnost, že ždanovovská kulturní politika je schopna tvrdě postihovat tvůrce za satirické „křivení skutečnosti“ či „dekadentní salonní básně“, interpretoval Ladislav Štoll v článku *Politika a poezie* (Tvorba 1946, č. 38) jako pozitivní tlak společnosti, přispívající k tomu, aby umělec žil čestně a opravdově „nejživotnější problémy svého národa“. Bohumil Mathesius, který v Tvorbě odborně posuzoval dílo obou vyloučených spisovatelů, potvrdil oprávněnost sovětského kroku a zdůvodnil

jej jako proces permanentně pokračující revoluce v podmínkách ideologické války. Té se však podle něj český spisovatel nemusí obávat, neboť „zákroky à la Achmatovová pramení svými příčinami i metodou hluboko ve zvláštních podmínkách sovětské společnosti“ (Tvorba 1946, č. 41).

Výmluvný byl pro dobovou atmosféru způsob, jak se k případu stavěli kritici a spisovatelé odlišné ideové orientace. Ti sice zákrok odsuzovali a vnímali jej jako důsledek „specifických sovětských poměrů“, současně však odmítali přímo vystoupit proti Sovětskému svazu. Václav Černý tak na jedné straně zdůraznil, že moc nemá právo násilím zasahovat do svědomí a díla kulturního tvůrce, jsou-li toto dílo a toto svědomí poctivé, a na straně druhé napsal, že sovětská čistka je „soustem nesmírně vítaným pro reakci. A to [...] pro mne stačí, abych o této záležitosti nepronesl byt i jen jediné slůvko nesouhlasu“ (Kritický měsíčník 1946, č. 17–18). František Kovárna varoval před napodobováním sovětského vzoru, současně však zdůraznil, že „nebudeme pošetile zasahovat do věcí spojeneckého Sovětského svazu“ (Svobodné slovo 15. 9. 1946).

Příčinu iluzí části české kulturní obce o Sovětském svazu vystihl Edvard Valenta: „Bylo a dosud je u nás zvykem hledět na Sovětský svaz jako na něco nadlidského, a tedy i nelidského; nikoliv jako na svět lidí, nýbrž na svět teorií, které nemohou podléhat omylům, a tedy ani změnám, ani kritice, na svět, kde není ani vášní lidských, ani slabostí, kde se pochoduje za jediným myšlenkovým praporem, kde vrcholnou slastí lidského života je padat pro vlast, utahovat si opasek a veskrze zapírat svou osobnost ve prospěch celku, nebo dokonce pro blaho generací ještě nenarozených“ (Spisovatel na rozcestí, Dnešek 1946, č. 24).

Jestliže případ Achmatovové a Zoščenka zproblematizoval v povědomí české kulturní veřejnosti obraz sovětské kulturní politiky a nastolil otázky vztahu básníka a moci, pro komunistickou stranu se objevil v nejméně vhodném období. Ta si totiž na začátku svého působení v roli nejsilnější vládní strany byla dobře vědoma, že se na cestě za svým konečným cílem, tedy úplným převzetím politické moci, neobejde bez stále větší podpory i mezi inteligencí, umělci a vědci. Ve snaze posílit svůj vliv a udržet svou dominanci v kulturní sféře se proto komunisté znovu pokusili založit jednotnou organizaci tvůrčích pracovníků, jejímž prostřednictvím by mohli tuto oblast řídit a ovládat.

Vlastní podnět k ustavení nového sdružení vzešel z Kulturně-propagační komise ÚV KSČ, která svou iniciativou zamýšlela podpořit vládní linii a připravovaný dvouletý plán hospodářské obnovy republiky, přijatý 25. října 1946. KULTURNÍ OBEC, jak zněl název nově zřízené organizace, se uvedla svoláním *Českým kulturním pracovníkům* (Rudé právo 6. 10. 1946). Proklamace zdůrazňovala potřebu „souběžného kulturního programu“ k mírovému budovatelskému úsilí, jenž by „vyrůstal jak z pokrokové národní tradice, tak i z nového vývoje světového“. K manifestu se přihlásili čelní komunističtí umělci a vědci (E. F. Burian, František Halas, Jindřich Honzl, Marie Majerová, Jan Mukařovský, Bohumil Mathesius, S. K. Neumann, Vítězslav Nezval, Ivan Olbracht,

Ladislav Štoll, historik Václav Husa aj.), ale i někteří nekomunisté. Celkový počet 41 signatářů byl však pro KSČ zklamáním.

Deziluze komunistického vedení se ještě prohloubila o týden později, kdy se jako protiváha Kulturní obce zformovala, se zjevnou sympatií národně socialistické strany, organizace pojmenovaná KULTURNÍ SVAZ. S jeho programem, nazvaným *Kultura musí být svobodná*, vyjádřili souhlas mimo jiné Kamil Bednář, K. J. Beneš, Václav Černý, Pavel Eisner, Josef Kopta, Jaroslav Kvapil, Jaroslav Seifert, Olga Scheinpflugová, Fráňa Šrámek, Emil Vachek, Ferdinand Peroutka, malíř Jan Zrzavý, hudební skladatelé J. B. Foerster a Vítězslav Novák i významní badatelé jako filozof J. B. Kozák, literární vědec Karel Krejčí, historikové Václav Chaloupecký, Otakar Odložilík, Karel Stloukal a jiní. Celkem 63 osoby, které svolání podepsaly, se netajily přesvědčením, že kultura splní „své sjednocující poslání jen tehdy, zůstane-li pro politiku svéprávnou autoritou“ (Svobodné slovo 13. 10. 1946). Odkazem na projev, který prezident Beneš přednesl na prvním sjezdu spisovatelů, dávaly zároveň najevo, že komu chovají politickou důvěru.

Z hlediska komunistické strany byla vzniklá situace nepřijatelná, tendence k vytvoření jednotné kulturní organizace však nebyla cizí ani jejím oponentům. Proto se již na podzim roku 1946 rozběhla přípravná jednání ke vzniku zastřešující organizace přijatelné pro oba umělecké tábory. Už v listopadu 1946 se zástupci Kulturní obce a Kulturního svazu dohodli na vytvoření jednotného spolku, jehož platformou měl být „čínorodý humanismus ve smyslu socialistického vývoje, to jest úsilí o lidskost v cíli i prostředcích“. Přípravný výbor KULTURNÍ JEDNOTY zasedal od prosince 1946; ustavující valná hromada, v jejímž čele se objevil evangelík J. B. Kozák, se však konala až 27. dubna 1947.

Oba hlavní řečníci, František Kovárna i Ladislav Štoll, se soustředili na hledání základních premis přijatelných pro všechny zúčastněné. Ladislav Štoll našel takový sjednocující prvek v pravdě, které je podřízena každá svoboda, František Kovárna pak v socialismu, jenž dle jeho názoru nevyklučuje ani individualistický, ani kolektivistický přístup. Již tato okolnost napovídala, že Kulturní jednota bude organizací více reprezentativní než prakticky činnou.

Komunisté doufali, že se nově zřízená organizace stane nástrojem v jejich rukách, nicméně v praxi narazili na rozštěpenost kulturní sféry. Jejich sílící celospolečenský tlak přitom k nekomunistickým, ba protikomunistickým postojům přiváděl i mnohé z těch, kteří ještě před parlamentními volbami komunistickou stranu přímo či nepřímo podporovali (K. J. Beneš, Jaroslav Kvapil aj.). Navzdory cílům a prohlášením tak byla Kulturní jednota už od samého počátku nefunkční a jako nevyužitelná pro komunistické cíle po únoru 1948 zanikla.

Rostoucí diferenciaci kulturní veřejnosti potvrdily i poslední velké předúnorové polemiky o podstatě a povaze umělecké svobody, které podnítila výstava oficiálního sovětského malířství, uspořádaná na přímý popud z Moskvy. Expozice byla otevřena v dubnu 1947 v pražské síni U Topiče za účasti ministra zahraničních věcí Jana Masaryka. Stala se první příležitostí vidět na vlastní oči sovětský socialistický realismus, tedy typ umění zcela odlišný od toho, jaký doposud propagovali komunističtí stoupenci moderního umění (například Vincent Kramář v knížce Kulturněpolitický program KSČ a výtvarné umění, 1946).

V debatě, kterou výstava na stránkách tisku rozpoutala, nešlo v první řadě o umění, nýbrž o míru jeho služebnosti politickému režimu. Rezignace ruských výtvarníků na postupy moderního malířství, programová návaznost na klasičtější realistickou malbu 19. století a zobrazované náměty (Jaltská konference, portréty politiků apod.) umožňovaly mnoha návštěvníkům výstavy spatřit to, co si tvůrci, kritici a politici v Sovětském svazu představují pod pojmem socialistický realismus. Recenzenti, odchovaní západoevropským moderním uměním (František Kovárna, Ivan Slavík ad.), se bez ohledu na generační rozdíly pozastavili nad akademismem, didaktičností a technickou nedokonalostí vystavených prací. „To, co je na západě v umění nejvíce ceněno, ono subjektivní poznávání světa, ono básnické a originální vidění a osobní sloh umělcův, to vše je v SSSR prohlašováno za formalismus,“ napsal v Právu lidu 20. dubna 1947 Jiří Kotalík.

Vyhrocené polemiky okolo výstavy pokračovaly prakticky až do léta 1947, přičemž dělicí čára neprobíhala v rovině generační nebo politické, nýbrž spíše mezi staromilci a stoupenci moderního umění. Bohuslav Brouk neváhal zdůraznit neumělost vystavených děl, která patří spíše na periferii umělecké tvorby (Dnešek 1947, č. 5), Emil Filla se v rozhovoru ve Svobodných novinách (13. 7. 1947) o výstavě vyslovil jako o záležitosti „těžko stravitelné“, i když je známo, „že v SSSR určitá volnost není na místě“.

Polemiky vyostřovala i skutečnost, že komunistická strana organizovala návštěvy výstavy a pořádala za tím účelem i zájezdy dělníků. Celkový počet návštěvníků se tak pohyboval okolo třiceti tisíc, mnohým z nich ale chyběla základní orientace v moderním umění, což se promítalo i do četných nelichotivých útoků na něj v knize návštěvníků. Propagátoři nastupujícího socialistického realismu je interpretovali jako hlas lidu, pro který má vznikat nové umění.

František Kovárna si v této souvislosti položil otázku, zda „svěřit hledání toho, co je a má být uměním, odborníkům, nebo nám bude určovat spolehlivěji náš vkus pan Kdokoliv“, tedy zda „místo umělce diktujícího umění dosadit umění, diktované obecenstvem“ (Zvítězí a povládně pan Kdokoliv? Svobodný zítřek 24. 4. 1947). Současně varoval obhájce akademického a socialistickore-

listického umění před situací, „kdy bude dlouho znamenat socialismus v kultuře jen šířku, zaplacenou ztrátou hloubky“, a poukázal na jisté souznění s hesly z kampaně vedené ve fašistickém Německu proti „zvrhlému umění“.

Kritický ohlas výstavy vyvolal podrážděnou reakci sovětské strany. Ředitel Trefjakovské galerie Alexandr Zamoškin v Moskevské pravdě (6. 6. 1947) odsoudil české moderní umění jako formalistické a kritizoval též způsob výuky na pražské Vysoké škole uměleckoprůmyslové. Její studenti i pedagogové se sice ohradili otevřenými dopisy (Mladá fronta 15. 6. a 20. 6. 1947), nicméně Zamoškinovy názory byly součástí trendu směřujícího k převzetí sovětských norem poúnorovými československými ideology a k jejich negativnímu postoji k modernímu umění a ke svobodné tvorbě.

To ostatně potvrzovaly i akce, které ve Stalinově zemi probíhaly od prosince 1947. Soustředěné výpady, uveřejňované z podnětu nejvyšších sovětských stranických míst v časopise Kulturnaja žizň, mířily proti spisovatelům Konstantinu Simonovovi, Iljovi Erenburgovi, Konstantinu Fedinovi, Alexandru Makarovovi i proti Alexandru Fadějevovi, jehož román Mladá garda byl kritizován za nedostatečné zdůraznění vedoucí úlohy komunistické strany. Počátkem roku 1948 se pak přidaly útoky na hudební skladatele Dmitrije Šostakoviče, Sergeje Prokofjeva, Arama Chačaturjana a Vana Muradeliho. V duchu ždanovské kulturní politiky vytýkaly spisovatelům „měšťácký nacionalismus“, skladatelům pak přijímání „soudobé modernistické buržoazní hudby“ a „formalisticky i historicky falešné“ pojetí.

Ideologický tlak, motivovaný též první fází tzv. studené války, narůstal a bylo jen otázkou času, kdy i do Československa proniknou sovětské směrnice, preferující „internacionální“ (přesněji stalinsky chápané komunistické) hodnoty před hodnotami národními. Ještě 7. října 1947 ale Svobodné noviny komentovaly sovětské kulturní čistky a jazyk, jakým byly zdůvodňovány: „Oficiální kulturní stanoviska, která jsou nyní pronášena v Sovětském svazu, stačí totiž v zemích, ležících od sovětské hranice na západ, pouze přetisknout bez komentáře, aby se stala protisovětskou agitací, již nelze žádným způsobem paralyzovat.“ Charakteristické přitom je, že tato kritika měla formu krátké informační zprávy a uvedený citát byl prezentován jako překlad názoru francouzského umělce.

Rok 1947 tak přinesl v kulturní oblasti zjevnou názorovou diferenciaci, podmíněnou rychle postupující polarizací názorů nejen na problém tvůrčí svobody. Přetrvávala sice situace, kdy se většina účastníků diskusí nadále rituálně zaštiťovala výroky či myšlenkami Marxe, Engelse, Lenina a Stalina a manifestovala svůj pozitivní poměr k socialismu a budování, ve skutečnosti však již mnozí chápali, že specifická československá cesta k socialismu tak, jak ji navenek stále hlásala komunistická strana, je pouze iluzí. Význam některých slov, která zprvu byla užívána intuitivně, spontánně a v obecné rovině,

Antonín Pelc: karikatura z knihy epigramů
Bez narkózy (autor: Jaroslav), 1947

se postupně zužoval a konkretizoval. Mnozí tak postupně zjišťovali, že se se svým pojetím světa do těchto slov nevejdou a že jsou nuceni stále více se konfrontovat s radikálním pojetím socialismu, opírajícím se o striktní marxismus-leninismus a sovětský model státního dirigismu.

V probíhajících polemikách vystupovala do popředí otázka platnosti nebo omezenosti metody dialektického a historického materialismu, o níž se komunistická publicistika opírala a již prohlašovala za přísně vědeckou. Teze o určujícím vlivu hospodářské základny na život společnosti vedla k nedoceňování duchovní kultury, považované za pouhou „nastavbu“, z čehož dogmaticky orientovaní komunističtí kritici a teoretici důsledně vyvozovali, že umělecká díla a jejich tvůrci jsou povinni podílet se na budování „nové“ a pokro-

kovější, tj. socialistické společnosti. Toto mechanické pojetí společenské funkce umění se opíralo o leninskou teorii dvou kultur, tj. o dělení kultury na pokrokovou a reakční. První podle této teorie souzní s logikou historického vývoje směřujícího k beztřídní společnosti, zatímco druhá je produktem upadající a k zániku určené buržoazní společnosti. Teorie dvou kultur určovala optiku přístupu ke kulturnímu dědictví, metodu jejího výkladu a hodnocení, ale i úkol stvořit zcela nové umění oproštěné od všeho „reakčního“. V politicky zjitřeném roce 1947 tak výrazně zesílila tendence podrobit literaturu diktátu výchovné funkce.

Těm, kteří vnímali svět i umění odlišným způsobem, nemohl marxismus, zvláště pak marxismus sovětského zabarvení, vyhovovat a dříve či později se s ním museli rozejít, byť se mnozí sami hlásili k socialistickým ideálům. Příznačným projevem měnící se situace bylo zesílení jejich zájmu o nová západoevropská umělecká hnutí, zvláště pak o ta, jež kladla otázky lidského bytí a otázky svobody člověka. Navzdory proklamativní změně orientace směrem na Východ totiž česká kultura do února 1948 zůstávala součástí západoevropského prostoru a byla otevřená všemu novému, co přicházelo ze Západu. Ve zlomovém roce 1947 se tak naplno projevila nejen tradiční česká otevřenost vůči Francii, ale nově i velký zájem o angloamerickou oblast. Do centra zájmu vstoupily nové duchovní a filozofické proudy, hlavně francouzský existencialis-

mus, který v Československu prosazoval zejména Václav Černý. Významným impulzem k poznání existencialismu bylo zvláště třetí číslo časopisu *Listy* z roku 1947 (→ s. 81, odd. *Literární časopisy*).

Mimo hlavní proud stáli spirituálně orientovaní autoři, kteří člověka a společnost nazírali prizmatem křesťanské etiky a hodnotové hierarchie. Do jejich polemického pole vstupovaly nejen dominující projevy levicového, komunistického a materialistického myšlení, ale i další „moderní“ filozofické směry. Jedním z příznačných signálů jejich aktivizace byl článek *Křesťanský svět* (*Vyšehrad* 1947, č. 1), který jeho autor, Jan Čep, v polemice s nepřijatelnými myšlenkovými směry pojal jako obhajobu hodnot, významu a cílů katolictví a katolické literatury. Tři proudy francouzského existencialismu podrobil kritické analýze evangelík Robert Konečný ve stati *Filozofie nicoty a úzkosti* (*Akord* 1947, s. 220–224). Marxismu a existencialismu jako dobovým fenoménům se věnovala také kniha Dominika Pecky, Artura Pavelky a Bohdana Chudoby *Křesťanský realismus a dialektický materialismus* (1946).

Varovným signálem v předúnorovém období bylo politické vyostřování uměleckých a kritických polemik. Zatímco v meziválečných letech patřilo k běžným zvyklostem, že názoroví protivníci spolu udržovali korektní vztahy a scházeli se v kavárnách i při četných jiných příležitostech, po květnu 1945 se atmosféra změnila. Názorový oponent býval často vnímán jako nepřítel, kterému je lepší se vyhnout. I když k tomuto posunu nepochybně přispěla léta okupace a posléze poválečné účtování se zrádci, kolaboranty a nacisty, nelze přehlédnout, že intolanci v české kultuře postupně přizívoval hlavně nesmlouvavý „třídní“ postoj komunistického tisku. Nevybíravé útoky proti Ferdinandu Peroutkovi, Janu Slavíkovi i dalším demokraticky smýšlejícím jedincům, jejich srovnávání s fašisty a záměrné denunce, operující s polopravdami a výmysly, předznamenávaly situaci, která měla zanedlouho nastat.

■ Cesta k únorovému převratu

V průběhu druhé poloviny roku 1947 se vnitropolitické klima pronikavě zhoršilo. Důvodem byly nejen napjaté hospodářské poměry, ale především razantní nástup komunistů. Ti se mimo jiné nesmířili s volební porážkou na Slovensku a vytáhli do zápasu proti vítězné Demokratické straně, již se pokusili zdiskreditovat spojením s vykonstruovaným „protistátním spiknutím“. Pokus o rozbití Demokratické strany a o zvrát volebních výsledků podáním demise sboru pověřenců, po níž hodlali komunisté získat v nově utvořeném sboru klíčové pozice, se nakonec nezdařil, ale zkušenosti ze slovenské vládní krize posloužily komunistické straně jako generální zkouška na převrat v celém státě. Slovenské události ještě více posílily formující se blok protikomunistické opozice

i rostoucí politickou izolaci komunistické strany. Hlavními tématy sporů se stala zejména pozemková reforma, další etapa znárodnění, milionářská daň, ale i obavy z postupného ovládnutí bezpečnostního aparátu komunisty.

Ruku v ruce s vyhrocující se politickou situací sílily snahy o zavedení oficiální cenzury, která by doplnila stávající reglementační a regulační opatření, suplující klasickou cenzuru. Na fungování oficiální cenzury s jasnými pravidly nadále měly zájem nekomunistické strany, zatímco komunisté dávali přednost divoké cenzuře, jak ji provozovaly jimi ovládané státní orgány.

V listopadu 1947 zaslalo komunisty vedené velitelství Sboru národní bezpečnosti všem svým podřízeným úřadovněm oběžník, aby vyhledávaly a vyšetřovaly trestní věci způsobené tiskem. V dalším oběžníku z počátku prosince pak ministerstvo varovalo své podřízené, že každou liknavost v této věci bude přísně trestat. Na poradě komunistických funkcionářů ministerstva vnitra a ministerstva informací 5. prosince 1947 byla přijata směrnice, jejímž smyslem bylo sledovat tisk a podávat na autory píšíci proti zájmům komunistické strany trestní oznámení. Pokud by došlo k „porušení zákona velmi hrubým způsobem“, měl být dotýčný tisk zastaven. Tím však zastrašování neskončilo. Koncem měsíce byl z iniciativy ministerstva informací zřízen kontrolní odbor, který soustavně sledoval média a „závadné“ texty postupoval Státní bezpečnosti. Protože ale nešlo o právní akt, nýbrž o svévolnou akci jedné ze stran Národní fronty, začaly se množit stížnosti vyslychaných a zatýkaných. Vláda tak byla nucena zřídit zvláštní komisi Národní fronty k prošetřování stížností. Jednostranné cenzurní pokusy ministrů vnitra a informací přispěly k dalšímu vyhrocování sporů ve vládě i uvnitř Národní fronty. Dne 5. února 1948 vystoupil proti takovým snahám ministr spravedlnosti, národní socialista Prokop Drtina. Připomněl dohodu první poválečné vlády, že se texty a publikace nebudou konfiskovat, a žádal rychlé vydání všeobecně závazného zákona o cenzuře.

Spory uvnitř vlády poznamenaly politickou atmosféru v Československu na počátku roku 1948. Na tento rok připadala mnohá výročí významných dějinných událostí, tradičně poskytujících českému a slovenskému národu důvod k zamyšlení nad historickým vývojem i podnět k bilancování. Kromě vzpomínkových akcí však byly na rok 1948 plánovány rovněž volby, vypracování nové ústavy a v červnu i Všesokolský slet, jenž se mohl stát jak oslavou masarykovského humanismu, tak manifestací odhodlání udržet národní svébytnost a samostatnost. Poté, co Československo v létě 1947 odmítlo pod Stalinovým nátlakem Marshallův plán a zařadilo se na východní stranu spouštěné železné opony, budila zvědavost i bilance dvouletého plánu, zahrnujícího též oblast kultury v nejširším slova smyslu.

Snahám o historické ukotvení politické orientace v „pokrokových tradicích českého lidu“, tolik charakteristickým pro komunistické úsilí, dodala nadcházející série výročí nový impulz. Představitelům KSČ bylo zřejmé, že účelový

výběr vhodných jubileí a jejich ideologicky zaměřená interpretace se mohou stát politicky účinnou zbraní. Proto už se značným předstihem (11. února 1947) schválilo zasedání Kulturně-propagační komise ÚV KSČ závěry referátu Gustava Bareše, který akcentoval nutnost přistupovat ke každému výročí ze tří úhlů pohledu: každé jubileum mělo být posuzováno z hlediska slovanské myšlenky, národní a demokratické revoluce a marxismu-leninismu.

Směrnice vyzývala k hodnocení jednotlivých historických událostí v zájmu ideových záměrů KSČ. Stranické vedení bylo navíc přesvědčeno, že právě v roce 1948 budou „pracující lid a komunistická strana [...] stupňovat svůj nápor a dají rozhodující ránu reakci“. Zvláštní pozornost měla být věnována prvnímu slovanskému sjezdu v Praze roku 1848 (a následně budoucímu sokolskému „všeslovanskému“ sletu), zrušení roboty v září téhož roku, třicátému výročí vzniku Československé republiky, Mnichovské dohody a sedmdesátému výročí založení Československé sociální demokracie. Na posledním místě Barešova plánu se ocitlo 600. jubileum založení pražské univerzity.

Komunisté ovšem nespolehali pouze na oslovení veřejnosti prostřednictvím propagačních akcí, ale od podzimu 1947 se chystali k přímému převzetí politické moci. Jejich představitelé podlehli nervozitě a obavám ze sílící diferenciaci a oslabení podpory společnosti před novými parlamentními volbami a dosavadního postavení se nehodlali v žádném případě vzdát. Zdůvodnění politického programu KSČ pro rok 1948 zakončil Jiří Hendrych na stránkách prvního lednového čísla Tvorby jednoznačným heslem: „V naší zemi už nikdo nezadrží vývoj k socialismu!“ Prezident Beneš v novoročním projevu naopak vyzdvihl obrodívou moc kultury a vzdělání se zřetelem k blížícímu se univerzitnímu výročí. Kultura a poznání tak měly stmelit všechny složky národa v obecně humanitním směřování.

Vleklé spory vládních stran (mj. i o podobu nového školského a divadelního zákona, na které prezident ve svém projevu narážel) odkrývaly veřejnosti stále zřetelněji hloubku rozkolu v dříve proklamované jednotě Národní fronty. S rozpaky se pohlíželo na tendence k její „demokratizaci“, tj. na její rozšiřování o zástupce nejrůznějších společenských organizací, stojících pod zjevným vlivem KSČ (protifašistických bojovníků, mládeže a odborářů). Národní fronta tím ztrácela svůj původní smysl i charakter, neboť se v intencích komunistů stávala nátlakovým sdružením proti nekomunistickým vládním stranám. Pokud 15. ledna 1948 Václav Kopecký na veřejné komunistické schůzi v Brně prohlásil, že „budeme musít volat po Národní frontě poněkud nového, obrozeného vydání“ (Svobodné noviny 17. 1. 1948), nechtěl nic jiného než dále posílit vliv vlastní strany.

Jménem lidu byl napsán i úvodník předsedy Ústřední rady odborů Antonína Zápotockého, který se 25. prosince 1947 v deníku Práce z pozice „pracujících mas“ vyjádřil způsobem, který jasně naznačoval, jak problém umělecké

Listina podpisů _ list 1.

Prohlášení politických a kulturních činitelů

"Československá politické veřejnosti"

podpisují

Jaroslav Krapiš spisovatel,
Dr. Václav Hlavatý profesor Karlovy university
Dr. Václav Jurek, univ. profesor
Dr. Stanislav Zedníček
Antoniín Štěpán poslanec ČKS.
Dr. Antonín Vokáč, univ.-docent.
Bohumil Černý, profesor.
R. J. Votrcha, vřch. odbor. rada v. v.
Ing. F. Laurin, narod. inž.
Jin. Hor, spisovatel.
Ing. dr. Štěpán Jeřábek, poslanec ČKS
Dr. Klatovský, vol. odb. rada ČKS.
Václav Fudwirth, vřch. odb. rada.
Prof. Dr. Zdeněk Peška.
Ozeta Beneš, poslanec
Karel Nováček, vol. odb. rada
Ing. Karel Václav
Dr. Sedmíková / *V. Klusák* / vol. náhl
Ing.
Hana Klenskova, spisovatelka

Listina signatářů Předvolebního svolání k československé veřejnosti, 1948

svobody vnímají komunističtí funkcionáři: „Nikdo mě nepřesvědčí, že se v naší kulturní produkci vyrobí méně zmetků než v naší produkci výrobní. Vyrábí-li nám kdo soustavně zmetky u stroje, můžeme jej od stroje vyhodit a nikdo v tom nebude vidět žádné omezování osobní svobody a tvůrčí činnosti. Kdybyste chtěli odstranit toho, kdo nám vyrábí soustavně kulturní zmetky, mrzačí jimi výchovu mladého dorostu atd., bude se vám bouřit spousta lidí, že zasahujete do svobody umělecké tvorby, omezujete duševní svobodu, znásilňujete kulturního pracovníka a čert ví, co všechno.“

Komunistickým snahám o skrytou i zjevnou manipulaci v oblasti kulturního života dokázalo až do únorového převratu čelit pouze několik českých periodik. Výrazně protisocialisticky a prozápadně byly orientovány *Obzory* a *Vývoj*, nezanedbatelný kredit si podržely *Svobodné noviny*, zaštitěné mravní autoritou svého šéfredaktora Ferdinanda Peroutky. Jejich postavení přitom bylo svým způsobem paradoxní, neboť nejvlivnějším členem Sdružení kulturních organizací, které list vydávalo, byl Syndikát českých spisovatelů. Jeho výbor se také od samého počátku netajil výhradami vůči politické linii periodika. Hypertrofované Sdružení, zahrnující různé kulturní spolky i univerzitní pracoviště, bylo ovšem nefunkční, takže k změnám v personálním obsazení redakce nedošlo.

Útoky vedení Syndikátu českých spisovatelů vůči *Svobodným novinám* se opakovaly už od předvolební kampaně v roce 1946, vystupovali v nich zejména Václav Řezáč a Marie Pujmanová. Na podzim 1947 polemiku okolo *Svobodných novin* podnítil článek Několik velkých otazníků, otištěný v *Rudém právu* 16. listopadu 1947 a předjímající budoucí tažení proti ideovým nepřátelům. Čtrnáct dní před komunistickým převratem v únoru 1948 pak charakterizoval profesor Bohumil Mathesius Peroutkovo počínání jako „vnitřní emigraci“. Peroutkův úvodník, zveřejněný na toto téma 15. února, byl tečkou za poslední svobodnou výměnou názorů na stránkách *Svobodných novin*. Jejich redakce se však nevzdávala ani ve dnech soustředěného komunistického náporu. Ještě 22. února vyšlo na stránkách listu *Předvolební provolání* k československé veřejnosti jménem „skromných, ale svých občanských práv si vědomých činitelů politického a kulturního života“. Mezi jeho 80 signatáři byli zastoupeni politici (Václav Bolen, Milada Horáková), vědci (ekonom Josef Macek) i spisovatelé (Josef Kopta, Edvard Valenta, Jiří Zhor a Ferdinand Peroutka). Provolání bylo přímou reakcí na komunisty iniciovaný Sjezd závodních rad, který dal pokyn k vytváření akčních výborů.

Ve středu 25. února, kdy prezident Beneš přijal demisi nekomunistických ministrů a dal tak Klementu Gottwaldovi prostor k rekonstrukci kabinetu, podepsalo 170 osobností kulturního života prohlášení na podporu nové vlády. Provolání neslo název *Kupředu, zpátky ni krok* a mezi jeho signatáři nechyběli Zdena Ančík, Gustav Bareš, Václav Běhounek, K. J. Beneš, A. M. Brousil, E. F. Burian, Lumír Čivrný, Jan Drda, J. O. Fischer, Jarmila Glazarová,

František Götze, Jiří Hájek, František Halas, Vladimír Holan, Miloš Vacík, Jiří Voskovec, Jan Werich, ale ani režiséři a herci Jaroslava Adamová, Vlastimil Brodský, Miloslav Dismán, František Filipovský, Jiří Frejka aj. Týž den celozávodní shromáždění zaměstnanců Svobodných novin jednomyslně doporučilo Sdružení kulturních organizací, aby se šéfredaktorem stal Jan Drda.

Úvodník nového šéfredaktora, okouzleného „křikem vítězné demokracie“, ubezpečil 26. února čtenáře listu, že „národ v celé své suverenitě tuto novou vládu zároveň zaštiťuje i se hlásí k oddané práci pro republiku, jejíž pokoj a rozkvět nám upřímně leží na srdci“. Den po komunistickém vítězství byl ustaven akční výbor Syndikátu českých spisovatelů. Vedle Jana Drdy v něm působili Václav Běhounek, jazykovědec Bohuslav Havránek, K. J. Beneš, Vlastimil Haškovec, Václav Lacina, Marie Majerová, Jiří Mařánek, Vojtěch Mixa, Jan Mukařovský, Vítězslav Nezval, Karel Nový, Marie Pujmanová, Josef Sekera, Václav Řezáč a Jiří Taufer. Výbor začal pracovat bez prodlev. Okamžitě poté, co se připojil k prohlášení kulturních pracovníků a „radostně pozdravil“ novou vládu, vyloučil ze Syndikátu českých spisovatelů první členy. Byli jimi nedávný ministr spravedlnosti Prokop Drtina, redaktor Svobodného slova Ivan Herben, Zdeněk Lederer, Ferdinand Peroutka, Ivan Suk, Edvard Valenta, Bohuslav Brouk, Jan Slavík, Jaroslav Žák, Jiří Zhor, Václav Prokůpek, Otakar Machotka, Michal Mareš, Mirko Tůma a A. C. Nor.